

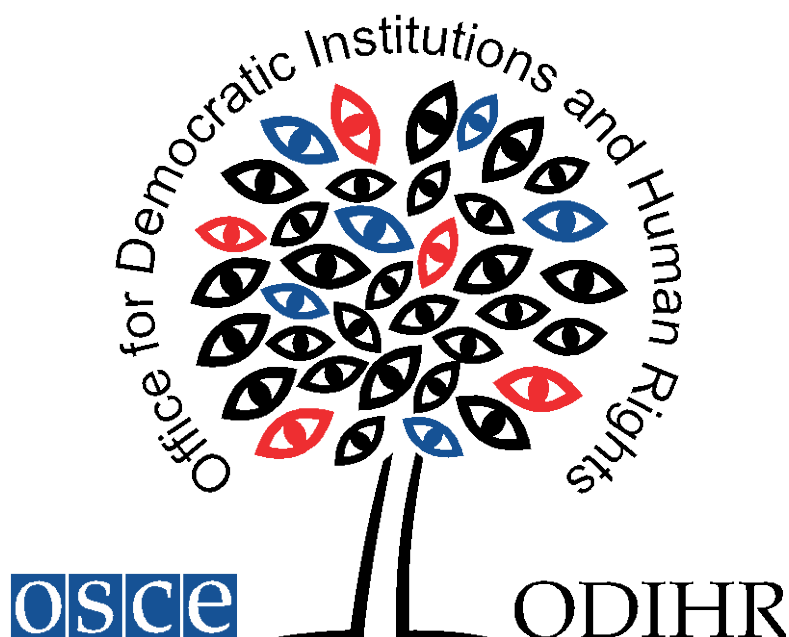
Demokratik Təsəlatlar və İnsan Hüquqları Bürosu

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

PREZİDENT SEÇKİLƏRİ

9 oktyabr 2013

ATƏT/DTİHB-nun Seçki Müşahidə Missiyası
Yekun Hesabat

Varşava
24 dekabr 2013

MÜNDƏRİCAT

I.	QISA İCMAL	1
II.	GİRİŞ SÖZÜ VƏ MİNNƏTDARLIQ	4
III.	SİYASİ KONTEKST	5
IV.	SEÇKİ SİSTEMİ.....	6
V.	HÜQUQİ ÇƏRCİVƏ	6
VI.	SEÇKİ ADMINİSTRASIYASI.....	8
VII.	SEÇİCİ QEYDİYYATI.....	9
VIII.	NAMİZƏDLƏRİN QEYDİYYATI	11
IX.	SEÇKİQABAĞI TƏŞVİQAT KAMPANIYASI.....	12
X.	KAMPANIYANIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ.....	15
XI.	MEDIA	16
	A. MEDIA MÜHİTİ.....	16
	B. HÜQUQİ ÇƏRCİVƏ.....	16
	C. MEDIA MONİTORİNG.....	17
XII.	ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR.....	19
XIII.	MİLLİ AZLIQLARIN İŞTİRAKI	22
XIV.	YERLİ VƏ BEYNƏLXALQ MÜŞAHİDƏÇİLƏR.....	22
XV.	SEÇKİ GÜNÜ.....	23
	A. AÇILIŞ VƏ SƏSVERMƏ	24
	B. SƏSLƏRİN HESABLANMASI.....	25
	C. NƏTİCƏLƏRİN PROTOKOLLAŞDIRILMASI VƏ ELAN OLUNMASI.....	27
XVI.	SEÇKİSONRASI PROSESLƏR	28
	A. SEÇKİSONRASI PROSESLƏR	28
	B. SEÇKİSONRASI ŞİKAYƏTLƏR VƏ MÜRACİƏTLƏR.....	29
XVII.	TÖVSIYYƏLƏR	30
	A. ƏSAS TÖVSIYYƏLƏR.....	30
	B. DİGƏR TÖVSIYYƏLƏR	32
	ƏLAVƏ: YEKUN NƏTİCƏLƏR.....	34
	ATƏT/DTİHB HAQQINDA	35

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
PREZİDENT SEÇKİLƏRİ
9 OKTYABR 2013

ATƏT/DTİHB-nun Seçki Müşahidə Missiyasının Yekun Hesabatı¹

I. QISA İCMAL

Azərbaycan Respublikasının ATƏT-dəki Daimi Nümayəndəliyinin dəvətinə əsasən ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (ATƏT/DTİHB) 9 oktyabr 2013-cü il prezident seçkilərinin müşahidəsini aparmaq üçün avqustun 28-dən etibarən Seçki Müşahidə Missiyasına (SMM) başlamışdır. ATƏT/DTİHB-nun SMM-sı seçki prosesinin ATƏT qarşısında götürülmüş öhdəliklərə, demokratik seçkilər üzrə qəbul olunmuş digər beynəlxalq standartlara, eləcə də milli qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğunu qiymətləndirmişdir. Seçki günü müşahidələr aparmaq üçün Beynəlxalq Seçki Müşahidə Missiyasını (BSMM) təşkil etmək naminə ATƏT/DTİHB-nun SMM-sı ATƏT Parlament Assambleyasının (ATƏT PA) müşahidəçi nümayəndə heyəti ilə səylərini birləşdirmişdir.

BSMM tərəfindən 10 oktyabr 2013-ci il tarixində dərc olunan İlk Faktlar və Nəticələr üzrə Bəyanatda qeyd olunur ki, seçki "ifadə, toplaşma və təşkilatlanma azadlıqlarına tətbiq edilən məhdudiyətlərin təsiri altında keçirilmiş və namizədlərə bərabər şərait təmin edə bilməmişdir. Namizədlərin və seçicilərin hədələnməsi və məhdudlaşdırıcı mətbuat mühiti təşviqat kampaniyasına ləkə salmışdır. Seçki günü keçirilən proseslərin hər bir mərhələsində əhəmiyyətli problemlər müşahidə olunmuşdur ki, bunlar da, ATƏT qarşısında həqiqi və demokratik seçkilərlə əlaqədar Azərbaycanın götürdüyü öhdəlikləri bütövlüklə yerinə yetirməkdə üzləşdiyi çatışmamazlıqların ciddi mahiyyətini nümayiş etdirmişdir."

Qanunvericiliyə edilən son dəyişiklərə baxmayaraq, seçki komissiyalarının təşkili prinsipi və namizədlərin qeydiyyatı kimi əhəmiyyətli müddəələr də daxil olmaqla, son Prezident seçkilərindən sonra ATƏT/DTİHB-nun verdiyi tövsiyələr qanunvericilikdə öz əksinə tapmamışdır. Seçkilərin keçirilməsi üçün ayrılmış ümumi müddət qısaldılmışdır və, bəzi məqamlarda, hazırlıq işinin aparılması və hüquqda təsbit olunmuş imkanlardan istifadə etmək üçün yetərli deyildir. Bu bütün tərəflərin iştirakını təmin etməklə, davamlı seçki islahatlarına olan ehtiyacı bir daha vurğulamışdır.

Ümumilikdə, müvafiq son tarixlərə riayət etməklə, Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) seçkilər üçün texniki hazırlıq işlərinin səmərəli şəkildə idarə olunmasını təşkil etmişdir. MSK müşahidəçilər və mətbuat üçün açıq olan müntəzəm iclaslarını keçirmiş və qərarlarını vaxtı-vaxtında dərc etmişdir. Bununla belə, seçki komissiyalarının təşkili prinsipi hökumət yönümlü qüvvələrə qərarların qəbul olunmasında de-facto üstünlük verir. Bunun nəticəsində müxalifət nümayəndələri seçki administrasiyasının qərəzsizliyinə inamının aşağı səviyyədə olmasını qeyd etmişdirlər.

Seçici siyahıları vətəndaşların qeydiyyatı reestri əsasında MSK-nın idarə etdiyi seçicilərin daimi qeydiyyat bazasından istifadə edərək tərtib olunur. Seçicilər siyahılarla tanış ola və dəyişiklik edilməsini tələb edə bilirlər, lakin MnSK-ların qapı-qapı gəzib apardığı yoxlama vasitəsilə etdiyi dəyişikliklərin hüquqi əsasları aydın olmayaraq qalmışdır. Yekun seçici siyahısı Dövlət Statistika Komitəsinin seçki hüququna çatmış, 18 yaşdan yuxarı olan şəxslərin sayından bir

¹ Bu hesabatın İngilis dilində olan nüsxəsi yeganə rəsmi nüsxədir. Azərbaycan dilində qeyri-rəsmi tərcüməsi ilə tanış ola bilərsiniz.

qədər az olan 1,8 milyon vətəndaşı edir. Hökumət vətəndaşların və seçicilərin sayının hesablanması metodologiyaları arasındakı müxtəlifliyi əhali sayına xaricdə yaşayan Azərbaycanlıların və ölkədə məskunlaşan xaricilərin daxil olması ilə izah edir; lakin, fərqlə əlaqədar ictimaiyyətə məlumatın yetərincə çatdırılmaması seçicilər arasında seçici siyahılarına olan inama mənfi təsir göstərə bilər.

Seçkilərdə toplam on namizəd qeydiyyatdan keçmişdir. Referendumda Konstitusiyaya edilən dəyişikliklərin nəticəsində bir şəxsin təkrarən iki dəfədən artıq prezident seçilməsini əngəlləyən məhdudiyyətin aradan qaldırılmasından sonra, hazırkı prezident üçüncü dəfə öz namizədliyini irəli sürmüşdür. Namizədlər müstəqil olaraq və yaxud siyasi partiyalar tərəfindən irəli sürülə bilərlər. Tələb olunan sayda etibarlı imza toplanmadıqlarına görə dörd şəxsin namizədliyi MSK tərəfindən qeydiyyata alınmamışdır. Namizədliyi qeydə alınmayan şəxslər MSK-nın toplanmış imzaları yoxlayan ekspert qrupunun imzaları etibarsız saymağa əsas verən meyarlarını şübhə altına almış və verilən qərarlardan məhkəməyə müraciət etmişdirlər, lakin məhkəmə heç bir iddiaçının xeyrinə qərar çıxarmamışdır. Namizədlərin qeydə alınması üçün tətbiq olunan ali təhsil və ölkədə ən azından 10 il yaşamaq kimi məhdudlaşdırıcı tələblər beynəlxalq standartlarla ziddiyyət təşkil edir.

Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının seçki gününə yaxın müddətdə daha da canlanmasına baxmayaraq, ümumiyyətlə təşviqat kampaniyası mütəəssir keçmiş və ictimaiyyət arasında məhdud marağa səbəb olmuşdur. MSK seçkiqabağı təşviqat tədbirləri və namizədlərin görüşləri üçün 152 məkan təyin etmişdir ki, bu siyahını da rəsmi orqanlar müfəssəl adlandıraraq, vətəndaşların azad toplaşma hüququna lüzumsuz məhdudiyyət tətbiq etmişdirlər. Nəzərə alsaq ki, siyasi rəqiblərin seçicilərlə ünsiyyəti 22 günlük rəsmi kampaniya müddəti ilə məhdudlaşır, görüş yerləri ilə əlaqədar yanaşma kampaniya keçirmək imkanlarını daha da azaltmışdır. Kampaniya müddətində namizədlərə və seçicilərə qarşı hədə-qorxu halları haqqında etibarlı məlumatlar namizədlərin azad və ədalətli mühitdə kampaniya aparması və həmçinin, seçicilərin “qorxu hissindən azad” şəkildə səs vermə imkanları üzrə ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.7-ci maddəsinin tələbinə uyğun olaraq narahatlığı artırmışdır.

Seçkilərlə əlaqədar maliyyə məsələləri Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənir. MSK ATƏT/DTİHB-nun SMM-na məlumat vermişdir ki, kampaniya üçün sərf olunan maliyyə və hesabatların təqdim olunma tarixləri ilə əlaqədar bütün namizədlər qanunun tələblərinə riayət etmişdirlər. Eyni zamanda, ictimai araşdırma üçün məlumatın olmaması və auditin keçirilməməsi şəffaflığı və hesabatlılığı məhdudlaşdırmışdır. Kampaniyaların ictimaiyyət tərəfindən maliyyələşdirilməsi üçün heç bir müvafiq müddəalar mövcud deyil.

Ümumiyyətlə, namizədlər üçün mətbuata kifayət qədər çıxış imkanı yaradılmamış, və siyasi alternativlər üzrə balanslaşdırılmış və açıq fikir mübadiləsi yetərincə olmamışdır. İnternet əsasən azad hesab edilir və istifadəsi getdikcə artmaqdadır. Lakin, qanunvericiliyə edilən son dəyişikliklər, İnternet informasiya ehtiyatlarına difamasiya müddələrinin tətbiqini təsbit etmişdir. Həbslər, cinayət təqibi, fiziki hücumlar və digər təzyiq formaları mətbuatla əlaqədar vəziyyətə mənfi təsir göstərmişdir. Məhdudlaşdırıcı hüquqi çərçivə və kampaniya dövründə hazırkı Prezidentin fəaliyyətinin aşkar şəkildə qeyri-mütənasib işıqlandırılması namizədlər arasında bərabər şəraitin qıtlığını daha da dərinləşdirmişdir. Bu ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.8 bəndinin tələbləri ilə ziddiyyət təşkil edir və seçicilərin məlumatlı seçim etmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Seçicilər, namizədlər, siyasi partiyalar və bloklar və onların nümayəndələri, müşahidəçilər və seçki komissiyaları şikayət və müraciət etmək hüququna malikdirlər. Seçkilərlə əlaqədar

şikayətlərin baxılması prosesində qərəzsizlik gözlənilməmiş və hüquqi müdafiənin səmərəliliyi təşkili üçün ərizəçiyə yetərli zəmanət təmin edilməmişdir. Məhkəmə öz qərarlarını yetərinə əsaslandırmamış və həmin qərarlardan apellyasiya şikayəti vermək üçün şikayətçinin hüquqi dəlillərini qətnəməyə daxil etməmişdir. Birinci instansiya məhkəməsində baş verən prosesual qaydalar üzərində nəzarətin zəif olması apellyasiya səviyyəsində də bu məsələnin həllinə şərait yaratmamışdır.

Prezidentliyə namizədliyi irəli sürülmüş şəxslər arasında qadın namizəd olmamışdır. Seçki administrasiyasının bütün səviyyələrində qadınlar kifayət qədər az təmsil olunurlar və seçki günü bu hal MnSK-lar səviyyəsində də müşahidə olunmuşdur.

MSK və Dairə Seçki Komissiyaları bütün tərəflərin iştirakını təmin etməklə, 45,868 vətəndaşı siyasi partiya və yaxud fərdi müşahidəçi qismində qeydə almışdır. Seçkilərin Monitorinqi və Demokratiyanın Tədrisi (SMDT) adlanan vətəndaşların müşahidə qrupuna hüquqi status verilməmiş və onların müşahidəçiləri fərdi olaraq qeydiyyatdan keçməli olmuşdurlar. SMDT-nin müşahidəçilər üçün keçirdiyi təlimlər maneələrlə üzləşmiş və seçki gündən sonra Baş Prokurorluq onlara məxsus evlərdə axtarış aparmış və təşkilata qarşı açılan cinayət işi ilə əlaqədar SMDT direktoruna xaricə səfər etməyə icazə verməmişdir.

Seçki günündə BSMM-nin müşahidəçiləri yüksək seçici iştirakı barədə məlumatlar vermişdirlər; MSK-nın bu rəqəmin 71,6% səviyyəsində olmasını elan etmişdir. Müşahidə aparılan seçki məntəqələrinin 21%-də açılış prosedurları mənfi qiymətləndirilmiş; bunun əhəmiyyətli dərəcədə yüksək rəqəm olması ciddi problemlərin mövcudluğuna dəlalət edir. Qeydiyyatdan çıxma vərəqələrinin ləğvi, MSK tərəfindən ayrılan seçki bülletenlərinin sayının və seçki qutularının möhürlərinin seriya nömrələrin qeyd olunmaması kimi prosedur çatışmazlıqları dəfələrlə müşahidə olunmuşdur. BSMM-nin müşahidəçiləri müşahidə etdikləri məntəqələrinin 12%-də seçki prosesini mənfi olaraq qiymətləndirmişdirlər. BSMM-nin müşahidəçiləri 39 məntəqədə hesabatlılığın təmin olunması üçün minimal tədbirlərin gözlənilməməsi və potensial saxtakarlığın qarşısının alınmaması nəticəsində seçki qutularına topa bülleten atılmasının aşkar izləri haqda məlumat vermişdirlər. BSMM-nin müşahidəçilərin ümumi fikrinə əsasən seçki prosedurlarının həyata keçirilməsi baxımından kameralarla təhciz olunan məntəqələrlə kamera quraşdırılmayan məntəqələr arasında fərqlər müşahidə olunmamışdır, və bu da kameraların təsir dairəsinin məhdud olmasını təxmin etməyə əsas verir.

Səslərin hesablanması xeyli dərəcədə mənfi hallarla səciyyələnmiş, müşahidə olunan seçki məntəqələrinin 58%-də pis və yaxud çox pis kimi dəyərləndirilmiş və ciddi problemlərin olmasını nümayiş etdirmişdir. Səslərin hesablanması zamanı aparılan müşahidə nəticəsində BSMM 14 məntəqədə seçici siyahılarına əlavə adların daxil edilməsi, həmçinin bir namizədin aldığı səsələrinin digər namizədə yazılması da daxil olmaqla, protokolların nəticələri ilə manipulyasiya hallarını aşkar etmişdir. 23 seçki məntəqəsində səsələrin hesablanması zamanı topa bülleten atılmasının izləri aşkar olunmuşdur. Müşahidə olunan məntəqələrin 42-də MnSK üzvləri yekun protokola nəticələrin daxil edilməsində çətinliklər çəkmiş, və bir sıra hallarda, tələblərə baxmayaraq, yekun protokol qələmlə doldurulmamışdır. 15 məntəqədə yekun nəticələrin protokola tam daxil edilməməsinə baxmayaraq, MnSK üzvləri protokolu artıq imzalamışdılar. BSMM və namizədlərin müşahidəçiləri müraciət etsələr belə, protokolun sürətini adətən əldə edə bilməmişdirlər. Müşahidə olunan məntəqələrin yarısından çoxunda, qanunvericiliyin tələbinə zidd olaraq, MnSK ictimaiyyətin tanış olması üçün yekun protokolun sürətini müvafiq lövhəyə yerləşdirməmişdir.

Nəticələrin protokollaşdırılmasının müşahidəsi 125 DSK-dan 96-da aparılmışdır. 23 DSK-da sözügedən proses mənfi kimi qiymətləndirilmişdir. Məntəqə seçki komissiyasının təqdim etdiyi

nəticələrin yoxlanılması və emal olunması kimi mühüm prosedurlara adətən riayət olunmamışdır. BSMM-nin müşahidəçiləri səsələrin hesablanması prosesinin şəffaflığını ümumən mənfi qiymətləndirmiş və əksər hallarda DSK-lar tərəfindən tam əməkdaşlıq mühitinin yaradılmamasını qeyd etmişdirlər. MnSK protokollarının DSK-larda doldurulması (18 hal) və DSK-ların müvafiq rəsmi qərarı olmadan protokollara düzəlişlərin edilməsi (11 hal) kimi digər ciddi prosedur pozuntuları da müşahidə olunmuşdur.

MnSK-ların əksəriyyəti seçici siyahılarında səs verən seçicilərin sayının hesablanması və mütləq yoxlamalar da daxil olmaqla, rəqəmlərin müqayisəsi kimi mühüm prosedurları icra etməmişlər. Bir neçə müşahidəçi qeyd etmişdir ki, səsələrin hesablanması və protokolun doldurulması başa çatdıqdan sonra, MnSK bəlli olmayan səbəblərdən sənədlərin DSK-ya çatdırılmasını ləngitmişdir. Müşahidə olunan seçki məntəqələrin 17-də DSK-ya protokol aparılarkən MnSK sədrini digər iki üzv müşayiət etməmişdir. Şəffaflığın təmin olunması sahəsində əhəmiyyətli müsbət hal ondan ibarət idi ki, seçki gecəsindən başlayaraq MSK MnSK-lardan əldə etdiyi ilkin nəticələri öz İnternet sahifəsində yerləşdirmiş və gecə ərzində onları davamlı şəkildə yeniləmişdir.

Seçki günündən sonra məhdud sayda şikayət verilmişdir. Muxalifətin əsas namizədi seçki nəticələrindən iki şikayət vermişdir: birincisi 95 DSK-nın 1085 məntəqəsində təxmin edilən pozuntularla əlaqədar ümumi şikayət və ikincisi isə MSK-nın elan etdiyi nəticələrdən apellyasiya şikayəti. Hər iki halda şikayətinin rəsmi iltizam verməməsi səbəbindən şikayət texniki əsaslar səbəbindən rədd edilmişdir. MSK oktyabrın 17-də yekun nəticələri elan etmişdir və şikayətlər həll olunmamış, oktyabrın 19-da Konstitusiyaya Məhkəməsi yekun nəticələri təsdiq etmişdir.

Bu hesabat seçkilərin ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərə və demokratik seçkilər üzrə qəbul olunmuş digər beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunu təmin etmək üçün bir sıra tövsiyələr təqdim edir. Seçki prosesinin daha da təkmilləşdirilməsi, bu və əvvəlki hesabatlarda öz əksini tapan tövsiyələrin tətbiq olunması sahəsində ATƏT/DTİHB Azərbaycan Hökuməti və vətəndaş cəmiyyətinə dəstək verməyə hazırdır.

II. GİRİŞ SÖZÜ VƏ MİNNƏTDARLIQ

Azərbaycan Respublikasının ATƏT-dəki Daimi Nümayəndəliyinin dəvətinə əsasən ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (ATƏT/DTİHB) Prezident seçkilərinin müşahidəsini aparmaq üçün avqustun 28-dən etibarən Seçki Müşahidə Missiyasına (SMM) başlamışdır. Tana de Zuluətanın başçılıq etdiyi missiya Bakıda fəaliyyət göstərən 13 əsas heyət ekspertindən və ölkənin müxtəlif bölgələrinə təhkim olunan 30 uzunmüddətli müşahidəçidən ibarət olmuşdur.

Seçki günü həyata keçirilən müşahidə missiyası zamanı ATƏT/DTİHB səylərini ATƏT-in Parlament Assambleyasından olan müşahidəçi nümayəndə heyəti ilə birləşdirmişdir. ATƏT-in qısamüddətli müşahidə missiyasına rəhbərlik etmək üçün ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri Xüsusi Əlaqələndirici vəzifəsinə cənab Mişel Vuazəni təyin etmişdir. ATƏT PA-nın nümayəndi heyətinə başçılıq xanım Doris Barnett həyata keçirmişdir.

Seçki günü ATƏT/DTİHB-nun 319 uzunmüddətli və qısamüddətli müşahidəçisi, ATƏT PA-dan 26 parlament üzvü və əməkdaşı daxil olmaqla, 41 ölkədən 347 müşahidəçi akkreditasiya olunmuşdur. Seçki müşahidəsi ölkə boyu yerləşən toplam 5454 seçki məntəqəsinin 1163-də

aparılmışdır.² Səslərin hesablanması 105 məntəqə seçki komissiyasında müşahidə olunmuşdur. Nəticələrin protokollaşdırılmasının müşahidəsi 125 DSK-dan 96-da aparılmışdır.

Qiymətləndirmə seçkilərin ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərə, Avropa Şurasının demokratik seçkilər üzrə standartlarına, və həmçinin Azərbaycanın tərəf olduğu beynəlxalq öhdəliklərə və yerli qanunvericiliyə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün aparılmışdır. Bu Yekun Hesabat Bakıda 10 oktyabr tarixində keçirilən mətbuat konfransı zamanı təqdim olunan İlk Faktlar və Nəticələr üzrə Bəyanatının davamı hesab olunur.³

Seçkiləri müşahidə etmək üçün dəvətə görə ATƏT/DTİHB-nun SMM-1 Azərbaycan Respublikasının rəsmi qurumlarına, nümayiş etdirilən əməkdaşlıq və akkreditasiya sənədlərinin təmin edilməsinə görə Mərkəzi Seçki Komissiyasına, əməkdaşlıq və dəstəyə görə Xarici İşlər Nazirliyinə öz minnətdarlığını izhar etmək istəyir. Missiyanın fəaliyyəti dövründə göstərilən əməkdaşlıq və dəstəyə görə ATƏT/DTİHB-nun SMM həmçinin Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən ATƏT-in üzv ölkələrinin səfirliklərinə və beynəlxalq təşkilatlara minnətdarlığını bildirir. Eyni zamanda, fikir və rəylərini bölüşdüklərinə görə siyasi partiyaların, media, vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələrinə və digər həmsöhbətlərə dərin minnətdarlığını çatdırır.

III. SİYASİ KONTEKST

Azərbaycan güclü prezident idarəetmə sistemində malikdir və Prezidentə geniş səlahiyyətlər verilmişdir. O, Nazirlər Kabinetini, mərkəzi və regional səviyyədə bütün icra strukturlarının rəhbərlərini təyin və onlara rəhbərlik edir. Bundan əlavə, Prezident Konstitusiyaya Məhkəməsinin, Ali Məhkəmənin, İqtisadi Məhkəmənin və digər məhkəmələrin hakimlərinin və həmçinin Baş Prokurorun namizədliyini parlamentə təqdim edir.

Avqustun 2-də Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) prezident seçkilərinin 9 oktyabr tarixində keçiriləcəyini elan etmişdir. Əsas müxalif partiyaların boykot etdiyi 2008-ci ildə keçirilən son prezidentlər seçkilərində Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) nümayəndəsi İlham Əliyev 88,7% səs toplayaraq ikinci müddətə seçilmişdir. 2010-cu ildə keçirilən parlament seçkilərində YAP 125 yerli parlamentdə 69 yer qazanaraq çoxluğa malik olmuşdur, müxalif Müsavat və Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (AXCP) isə parlament təmsilçiliklərini itirmişdirlər. Parlamentdə təmsil olunan sayca ikinci böyük qrup 42 müstəqil deputatdan ibarətdir ki, onlar da, adətən səsvermədə hakim partiyanın tərəfində çıxış edirlər.⁴ Qalan 12 yeri on siyasi partiya tutmuşdur və 2 yer hal-hazırda boşdur.⁵

Çoxlu sayda üzvləri və geniş regional nümayəndəlikləri da daxil olmaqla, əhəmiyyətli resursları ilə iqtidar partiyası siyasi səhnədə dominantlıq edir. Müxalifət parçalanmış və siyasi baxımdan

² ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitoring Missiyası ölkədən kənarında yerləşən 38 seçki məntəqəsində seçki günü baş verən proseslərin müşahidəsini aparmamışdır.

³ ATƏT/DTİHB-nun Azərbaycan üzrə bütün digər hesabatlarını tapmaq üçün bu mənbəyə müraciət edin: <http://www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan>.

⁴ Bu qiymətləndirmə Milli Məclisdə keçirilən müzakirələrin stenoqramına əsasən verilib: demək olar ki, parlamentin qəbul etdiyi bütün qərarlar yalnız bir neçə nəfərin əleyhinə səs verməsi ilə təsdiq olunur. Məlumat üçün: <http://meclis.gov.az/?/az/stenoqram/>.

⁵ Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası üç nəfərlə, digər doqquz partiya isə hər biri bir nəfərlə təmsil olunurlar: Ana Vətən Partiyası, Sosial Rifah Partiyası, Demokratik İslahatlar Partiyası, Ümid Partiyası, Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (BAXCP), Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası, Böyük Qurtuluş Partiyası, Ədalət Partiyası və Milli Dirçəliş Hərəkatı Partiyası.

marqınallaşmış durumdadır. 2008-ci ildə keçirilən seçkilərdən fərqli olaraq, müxalif qüvvələr bu prezident seçkilərinə qatılmaq qərarına gəlmişdirlər. 7 iyun 2013-cü ildə müxalif qüvvələr Demokratik Qüvvələrin Milli Şurasını (DQMS) yaratmış və vahid namizədi irəli sürmək haqqında niyyətlərini bəyan etmişdirlər. 24 iyul tarixində hazırkı Prezident üçüncü müddətə seçilmək niyyətini bəyan etmişdir.

IV. SEÇKİ SİSTEMİ

Prezident ümümxalq səsverməsilə beş il müddətinə seçilir. İlk turda seçilmək üçün namizəd etibarlı səslerin 50 faizdən çoxunu qazanmalıdır. Əks halda, birinci turdan sonrakı ikinci bazar günü ən çox səs sayı toplayan iki namizəd arasında ikinci tur keçirilir.

2009-cu il keçirilən referendumda Konstitusiyaya edilən dəyişikliklərin təsdiqlənməsi nəticəsində bir şəxsni təkrarən iki dəfədən artıq prezident seçilməsini əngəlləyən məhdudiyət aradan qaldırılmışdır. Avropa Şurasının Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Komissiyası (Venesiya Komissiyası) bəyan etmişdir ki, “prezidentlərin ardıcıl müddətlərlə dəyişməsinə təmin edən Konstitusiyada təsbit olunmuş məhdudiyətlər demokratik strukturları və əlaqəli mədəni təsəvvürləri hələ də möhkəm olmayan ölkələr üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. Venesiya Komissiyasının rəyinə əsasən bu məhdudiyətin aradan qaldırılması...Azərbaycanın möhkəm demokratiya qurması yolunda ciddi geriləmə anlamına gəlir”.⁶ 2 oktyabr tarixində Cəmil Həsəni (DQMS) hazırkı dövlət başçısının köhnə Konstitusiyaya əsasən seçilməsini və and içməsinə rəhbər tutaraq, onun yenidən qeydə alınmasına qarşı iddia irəli sürmüş, lakin bu iddia MSK tərəfindən rədd edilmişdir. Oktyabrın 11-də Ali Məhkəmə MSK-nın sözügedən qərarını güvvədə saxlamışdır.

V. HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ

Prezident seçkiləri əsasən 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiya (son dəyişikliklər 2009-cu ildə edilmişdir) və 2003-cü ildə qəbul olunmuş Seçki Məcəlləsi (son dəyişikliklər 2013-cü ilin aprel ayında edilmişdir) ilə tənzimlənir.⁷ Son üç il ərzində Seçki Məcəlləsinə dəfələrlə dəyişikliklər edilmişdir: 2010-cu ilin iyununda, 2011-ci ilin fevralında, 2012-ci ilin və 2013-cü ilin aprelinə. 2010-cu ildə qanunvericiliyə edilən dəyişikliklərdən sonra rəsmi təbliğat kampaniyasının müddəti 28 gündən 22 günə endirilmişdir. Nəzərə alsaq ki, siyasi rəqiblərin seçicilərlə ünsiyyəti 22 günlük rəsmi kampaniya müddəti ilə məhdudlaşır, sözügedən dəyişikliklər seçicilərə çıxış imkanlarını daha da azaltmışdır.

Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının anlayışı və seçki orqanları tərəfindən onun təsviri siyasi aktorların rəsmi kampaniya dövründən kənar siyasi fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanını

⁶ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına təklif olunan dəyişikliklərlə əlaqədar Venesiya Komissiyasının 2009-cu ildə verdiyi rəy, CDL-AD (2009)010, paraqraf 10. Mənbə: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2009\)010-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)010-e).

⁷ Digər müvafiq qanunlar: 1998-ci ildə qəbul olunmuş “İfadə azadlığı haqqında” qanun (son dəyişikliklər 2012-ci ildə edilib), 2000-ci il qəbul olunmuş “Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında” qanun (son dəyişikliklər 2013-cü ildə edilib); 2004-cü qəbul olunmuş “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” qanun (son dəyişikliklər 2012-ci ildə edilib); 2004-ci ildə qəbul olunmuş “Radio və Televiziya Yayımaları haqqında” qanun (son dəyişikliklər 2012-ci ildə edilib); “İnformasiya əldə etmək haqqında” qanun (son dəyişikliklər 2012-ci ildə edilib); Cinayət Məcəlləsi, İnzibati Prosesual Məcəllə və Mülki Prosesual Məcəllənin müvafiq müddəaları; və MSK-nın təlimat və qaydaları.

məhdudlaşdırmamalı və yaxud mətbuat tərəfindən sırası siyasi proseslərin işıqlandırılmasına məhdudluğu qoymamalıdır.

Şikayət və müraciətlərlə əlaqədar müddəalara edilən müəyyən dəyişikliklərə baxmayaraq, seçki komissiyalarının və şikayətlər üzrə ekspert qruplarının tərkibinin yenidən nəzərdən keçirilməsi, namizədə dəstək olaraq maliyyə depoziti imkanının yaradılması, və namizədlərin qeydiyyatı üzrə müddətlərə yenidən baxılması da daxil olmaqla, ATƏT/DTİHB-nun verdiyi tövsiyələr qanunvericilikdə öz əksinə tapmamışdır.

Seçki Məcəlləsində seçkilərin keçirilməsi üçün ayrılmış ümumi müddət qısaldılmışdır və, bəzi məqamlarda, hazırlıq işinin aparılması və hüquqda təsbit olunmuş imkanlardan istifadə etmək üçün yetərli imkan təmin etməmişdir. Bir neçə potensial namizədin təqdim etdiyi sənədlərin təsdiq prosesində üzləşdiyi inzibati maneələr onların imza toplaması üçün daha az vaxta sahib olması ilə nəticələnmiş, namizədliyi irəli sürülmüş şəxslərin müraciətləri kampaniya müddətinin yarısından çoxu keçməsinə baxmayaraq, hələ də məhkəmə tərəfindən baxılmamışdır, və bu da öz növbəsində, seçki bülletenlərinin çapının ləngiməsinə və iddiası təmin olunan namizədin təşviqat üçün daha az vaxta malik olması ilə nəticələnmişdir. Bundan əlavə, seçki nəticələrini əks etdirən protokolun yekunlaşdırılması və Konstitusiya Məhkəməsinə təqdim edilməsi üzrə təyin olunan son tarix müraciətlərin baxılması vaxtının başa çatmasına imkan vermir, və protokol Konstitusiya Məhkəməsinə göndərildiyi zaman müraciətlər hələ baxılmamış qalmışdır.

Seçkilərin keçirilməsi üzrə müddət artırılmalıdır ki, potensial namizədlərin iştirakı üçün daha geniş imkanlar yaratsın və seçkilərin idarə edilməsində səmərəlilik təmin olunsun. Xüsusilə, müvafiq hallarda hüquqda təsbit olunmuş imkanlardan səmərəli istifadə etmək üçün son tarixlərə düzəlişlər edilməlidir.

2012 və 2013-cü illərdə bir sıra qanunlara edilən dəyişikliklər icazəsiz mitinqləri təşkil və onlarda iştirak etmək də daxil olmaqla, ictimai asayişin pozulmasına görə cəzaları artırmışdır. Sözügedən dəyişikliklər həmçinin qeyri-hökumət təşkilatlarının maliyyə cəlb etməsi üçün əlavə bürokratik tələblər qoymuş və bu qanunları pozanlara qarşı cərimələri artırmışdır.⁸ Sərbəst toplaşmaq hüququnu, ifadə azadlığını və vətəndaş cəmiyyətinin fəaliyyətini məhdudlaşdıran bu dəyişikliklər ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərlə və beynəlxalq standartlarla ziddiyət təşkil edir.⁹

Milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara çatdırılması naminə toplaşmaq, ifadə və təşkilatlanmaq azadlığı üzrə mövcud hüquqi çərçivə nəzərdən keçirilməlidir. Mövcud qanunvericilik və tələb olunan dəyişikliklərlə əlaqədar məsləhələşmələr bütün maraqlı tərəflərin qatılması şərti ilə və ictimaiyyətin iştirakı ilə təşkil olunmalıdır.

⁸ Digər qanunlarla bərabər, həmçinin Sərbəst Toplaşmaq azadlığı haqqında qanuna, İnzibati Xətalər Məcəlləsinə, Qeyri-Hökumət Təşkilatları haqqında qanuna, İctimai Birliklər və Fondlar, Qrantlar haqqında qanuna, Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında və Kommersiya sirri haqqında qanunlara dəyişikliklər edilmişdir. BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasının Xüsusi Məruzəçisinin 4 oktyabr tarixində etdiyi şərhələrinə baxın: www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=46193&Cr=azerbaijan&Cr1=#.UJkvVCnrG4.

⁹ ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 9.1 və 9.2 bəndlərinə baxın, 1996-cı il Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktın (MSHBP) 12, 19, 20 və 21 maddələri və 1996-cı il BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsinin 25-ci Ümumi Şərhinin 19-cü bəndi.

VI. SEÇKİ ADMINISTRASIYASI

Prezident seçkiləri Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK), 125 Dairə Seçki Komissiyası (DSK) və 5273 məntəqə seçki komissiyalarından (MnSK) ibarət üç pilləli struktura malik qurum tərəfindən idarə olunur və bütün komissiyalar müvafiq olaraq 18, 9 və 6 nəfərdən ibarətdirlər. Toplam DSK-lardan 10 DSK və 396 MnSK işğal altında olan ərazilərdən köçkün düşmüş 300,000 əhəlinin səsverməsini təmin etmək üçün yaradılmışdır. Xüsusi kateqoriyaya daxil olan hərbi hissə, həbsxana, xəstəxana və dənizdəki neft platformalarında əlavə 181 seçki məntəqəsi yaradılmış və ölkədən kənar, diplomatik nümayəndəliklərdə 38, konsulluqlarda isə 31 seçki məntəqəsi təşkil olunmuşdur.

Bütün komissiyalar beş illik müddətə seçilən daimi orqanlardır.¹⁰ İstənilən qərarların qəbulu zamanı komissiyanın həlledici səs hüquqlu üzvlərinin azı 2/3 iştirakı təmin edilməli və qərar iştirak edən üzvlərin səs çoxluğu ilə təsdiqlənməlidir. MSK üzvləri parlament tərəfindən seçilir, DSK-lar Mərkəzi Seçki Komissiyası və MnSK-lər isə müvafiq DSK-lar tərəfindən təyin edilir. Komissiya üzvlərinin üçdə biri parlament çoxluğunu, üçdə biri parlament azlığını və üçdə biri isə müstəqil deputatları təmsil edir. Qanuna əsasən bütün komissiya sədrləri parlament çoxluğunun namizədidirlər. Beləliklə, parlament çoxluğu *de facto* bütün seçki komissiyalarında səs çoxluğuna malikdir.¹¹ Bunun nəticəsində müxalifət nümayəndələri seçki administrasiyasının qərəzsizliyinə inamının aşağı səviyyədə olmasını qeyd etmişdirlər.

Qərəzsizliyin artırılması və seçki orqanlarının fəaliyyətinə ictimaiyyət tərəfindən inamın artırılması məzqsədilə maraqlı tərəflərin iştirakı bütün səviyyələrdə seçki komissiyalarının tərkibinin nəzərdən keçirilməli və Seçki Məcəlləsinə müvafiq dəyişikliklər edilməlidir.

Ümumiyyətlə, seçkilərin səmərəli keçirilməsi üçün seçki administrasiyası müvafiq son tarixlərə riayət etmiş və aidiyyətə normativ aktları qəbul etmişdir. MSK müşahidəçilər, KİV və namizədlərin nümayəndələri üçün açıq olan mütəmadi iclaslarını keçirmişdir. MSK-nın qərarları əksər hallarda kollegial qaydada qəbul olunmuş və vaxtı-vaxtında qurumun İnternet sahifəsində dərc edilmişdir. Bununla belə, əksər hallarda iclasların gündəliyi və qəbul olunmuş qərarların ilkin nüsxəsi Seçki Məcəlləsinin tələbinə uyğun olaraq komissiya üzvlərinə və namizədlərin nümayəndələrinə iclasın keçiriləcəyi vaxtdan 24 saat əvvəl paylanmamışdır.

Seçki administrasiyası bütün üzvlərin fəaliyyəti üçün tələb olunan məlumat və materialların icaslardan əvvəl qanunla tələb olunan vaxt çərçivəsində almasını təmin etməlidir ki, onlar gələcəkdə müzakirəyə çıxarılan və qərar veriləcək məsələlərlə tanış ola bilsinlər.

DSK-lar yaxşı təhciz olunub və təşkilatlanıb. Onların iclasları əksər hallarda müvafiq ehtiyac yarandıqda çağırılır. Bəzi hallarda ATƏT/DTİHB-nun SMM-sı namizədlərin planlaşdırdığı görüşləri barədə DSK-lardan məlumat almaqda çətinliklərlə üzləşmişdir. Əslində, qanunun tələbinə əsasən, yerli səviyyədə bu səpkili tədbirlərin əlaqələndirilməsini DSK-lar tərəfindən həyata keçirməlidir.

¹⁰ Seçki komissiyalarının mövcud tərkibi 2011-ci ildə təyin olunmuşdur.

¹¹ Seçki komissiyalarının tərkibinin formalaşdırılması məsələsinə yenidən baxılması uzun müddətdən bəri həll olunmayan məsələdir. ATƏT/DTİHB-nun və Venesiya Komissiyasının 2004-cü ildə verdiyi Birgə Rəyinə baxın (#. 286/2004): “Komissiyalar seçkilər sahəsində əsas maraqlı tərəflərin etibarını qazanmalıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün iqtidar yönümlü güvvələr onların tərkibində üstünlük təşkil etməməlidir. Mövcud şərait və qanunlar bunu təmin etməyə imkan vermir”. Daha ətraflı: <http://www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan/41715>.

MSK DSK və 32,000-ə yaxın MnSK üzvünə seçki gününün prosedurları ilə bağlı təlim keçmiş və müvafiq təlim materialları çap etmişdir. ATƏT/DTİHB-nun əvvəlki tövsiyələrinə uyğun olaraq, MSK həbsxanalarda səsvermə prosesini təşkil edən Ədliyyə Nazirliyinin, ölkədən xaric səsvermə prosesinin təşkilinə cavabdeh olan Xarici İşlər Nazirliyinin, və seçki günü mühafizənin təşkilinə cavabdeh olan Daxili İşlər Nazirliyinin və həmçinin, Ombudsman aparatının əməkdaşları üçün təlim keçmiş və müvafiq təlimatlar nəşr etmişdir. Eyni zamanda, MSK seçicilər üçün məlumat plakatları və televiziya çıxış imkanı təmin etmişdir. ATƏT/DTİHB-nun SMM-sı seçicilərin məlumatlandırılması kampaniyası ümumiyyətlə qənaətbəxş kimi qiymətləndirmişdir.

Ölkə böyü 1000 seçki məntəqəsində veb-kameralar quraşdırılmışdır. İyunun 5-də MSK veb-kameraların istifadəsini tənzimləyən təlimat qəbul etmişdir, və bununla səsvermə və səsəlin hesablanması zamanı aparılan çəkilişlərin şikayətlərin araşdırılmasında dəlil kimi istifadə olunmasına imkan yaratmışdır ki, bu da öz növbəsində ATƏT/DTİHB-nun əvvəlki tövsiyələrinə uyğun bir tədbir idi. MSK kameraların quraşdırılmasının məqsədini seçki günü proseslərin şəffaflığının artırılması və potensial saxtakarlığın aşkarlanmasında görür. Kameralarla təhciz olunmuş məntəqələrin təxminən üçdə birində kameranın quraşdırıldığı yeri nəzərə alaraq, BSMM-nin müşahidəçiləri həmin məntəqələrdə seçki günü səsvermə məxfiliyinin qorunmasını şübhə altına almışdılar. Kameraların quraşdırılması şəffaflığını artırılmasına töhvə verə bilər, lakin onların əhatə dairəsi müəyyən məhdudiyətlərə malikdir və məhz bu səbəbdən, kameraları istənilən saxtakarlığa qarşı ən təkmlil müdafiə sistemi kimi qəbul etmək labüd deyil.

Seçki komissiyaların tərkibində gender bərabərliyi üzrə kvota mövcud deyil. MSK-nın 18 üzvündən 4-ü qadındır. MSK ATƏT/DTİHB-nə məlumat vermişdir ki, DSK üzvlərinin 15% və MnSK üzvlərinin 34% qadınlardır. Seçki günü BSMM-nin müşahidəçiləri seçki komissiyalarının tərkibində üzvlərinin 44 faiz və müşahidə aparılan MnSK-ların 31 faizində sədr vəzifəsində qadının olmasını qeyd etmişdirlər.

VII. SEÇİCİ QEYDİYYATI

Məhkəmə qərarı ilə bu hüquqdan məhrum olan şəxslər istisna olmaqla, 18 yaşına çatmış Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının seçmək hüququ vardır. Seçici qeydiyyatı passiv xarakter daşıyır və seçici siyahıları MSK-nın idarə etdiyi seçicilərin daimi qeydiyyat bazası əsasında tərtib olunur. Seçicilər müvafiq seçki məntəqəsinin ərazisində daimi yaşaması faktına əsasən qeydə alınır (seçkilərin elan olunması gündən əvvəlki 12 ayın azı 6 ayı ərzində seçki məntəqəsinin ərazisində yaşaması faktı da əsas götürülür). İctimai yerlərdə məlumat plakatlarının və seçicilərin tanış olması üçün seçki məntəqələrində siyahıların asılması vasitəsilə vətəndaşların adlarını seçki siyahılarında yoxlamağa sövq etməsi istiqamətində MSK əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirmişdir. Seçicilər adlarının siyahıda olub-olmamasını MSK-nın İnternet səhifəsi və yaxud qaynar xətti vasitəsilə yoxlaya bilərdirlər. MSK-nın ATƏT/DTİHB-nun SMM-na verdiyi məlumata görə seçici siyahısının yoxlanılması ilə bağlı onlayn və ya qaynar xətt vasitəsilə 4,000-ə qədər müraciət daxil olmuşdur.

MSK-nın verdiyi məlumata əsasən, MnSK üzvləri bir çox hallarda evləri qapı-qapı gəzib, seçici siyahılarının dəqiqləşdirilməsini aparmışdılar. Müvafiq təlimat/tələb olmadığı halda, MnSK üzvlərinin bu dəqiqləşdirməni hansı qanun əsasında apardığı müəmmalı qalır. Seçki məntəqəsinin ərazisində yaşamalarını təsdiq edə bilən və seçki hüququ olan vətəndaşlar seçki günü MnSK-da olan əlavə seçici siyahısında qeydiyyatdan keçə bilərlər. Seçki günü əlavə siyahılarda 69195 seçici qeydiyyatdan keçmişdir ki, bu da seçici siyahılarının daha da

dəqiqləşdirilməsinə olan ehtiyacı bir daha nümayiş etdirmişir. Əhatəli olmasına baxmayaraq, seçki günü seçici qeydiyyatı seçicilərin səsvermə gündən əvvəl seçici siyahısına daxil olunması üzrə rəsmi orqanların və seçilələrinin marağını azaltmış ola bilər.¹² Seçki günü əlavə siyahılar vasitəsilə qeydiyyattan keçən seçicilərin sonradan daimi siyahıya daxil edilməsi barədə MSK-nın ATƏT/DTİHB-nun SMM-na məlumat verməsinə baxmayaraq, ATƏT/DTİHB-nun daha öncə verdiyi tövsiyyəsinə əsasən bu məlumatın sisteməlik toplanması və daimi reestrə daxil edilməsi ilə əlaqədar müvafiq hüquqi qayda hələ də mövcud deyil.

Prosesin hər bir mərhələsi üzrə dəqiq vəzifə bölgüsünü göstərmək şərti ilə MSK seçici siyahılarının dəqiqləşdirilməsi və yenilənməsi ilə əlaqədar prosesi əhatə edən bütün proseduralar və fəaliyyətlər üzrə təfərrüatlı təlimatlar hazırlamalıdır. Seçki günü qeydiyyata düşmə qüvvədə qalarsa, əlavə seçici siyahılarına daxil edilən şəxslər haqqında məlumat sisteməlik şəkildə toplanmalı və daimi seçici siyahısına daxil edilməlidir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq 5,016,365 qeydə alınmış seçicinin adını əks etdirən yekun seçici siyahısı 14 sentyabr tarixində dərc olunmuşdur. Bu da may ayında edilən illik siyahı yenilənməsindən sonra təxminən 30,000 nəfərin əlavə olunması deməkdir. Seçici siyahılarındakı dəyişikliklərlə əlaqədar MSK-nın bir sıra statistik məlumat dərc etməsinə baxmayaraq, seçici siyasından çıxarılan və siyahıya əlavə edilən seçicilərin dəqiq sayını göstərən rəqəm təmin olunmamışdır. Bu məlumatın açıqlanması şəffaflığın və inamın təmin olunmasına kömək edə bilər.

Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitorinq Missiyasına verdiyi məlumata əsasən, 2013-cü il yanvarın 1-nə qədər olan məlumata görə ölkənin yaşı 18-dən yuxarı olan əhəlisinin sayı təxminən 6,8 milyona bərabərdir. Yekun seçici siyahısında seçicilərin sayı Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatında seçki hüququna malik şəxslərin sayından 1,6 milyon azdır.¹³ Hökumət əhəli sayına həmçinin xaricdə yaşayan Azərbaycanlıların və ölkədə məskunlaşan xaricilərin daxil olmasını, həmçinin vətəndaşların və seçicilərin sayının hesablanması metodologiyaları arasındakı müxtəlifliyin olması səbəbi ilə qismən izah edilməsini deyir; lakin, fərqlə əlaqədar ictimaiyyətə məlumatın kifayət qədər çatdırılmaması seçicilər arasında seçici siyahılarına olan inama mənfi təsir göstərə bilər.

Əlavə olunmuş və siyahıdan çıxarılmış seçicilərin dəqiq sayını göstərməklə bərabər, MSK seçicilərin qeydiyyatı sahəsində şəffaflığı artırmaq məqsədilə seçici siyahılarının dəqiqləşdirilməsi və yenilənməsi prosesinin nəticəsi olaraq ilkin və yekun rəqəmləri əks etdirən təfərrüatlı məlumatları dərc etməlidir.

Seçki gününə bir neçə gün qalmış müddət ərzində xüsusi kateqoriyaya daxil olan hərbi hissə, həbsxana, xəstəxana və dənizdəki neft platformalarında, və həmçinin Azərbaycanın xarici ölkələrdə yerləşən diplomatik nümayəndəliklərində səs vermək üçün əlavə 129,277 seçici qeydiyyattan keçmişdir. Toplam olaraq səs vermək üçün daimi və əlavə seçici siyahılarında 5,214,787 seçici qeydiyyattan keçmişdir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq seçicilər qeydiyyatda olduqları yerdən kənarında yerləşən seçki məntəqəsində səsvermək hüququ verən qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi (QÇV) almaq üçün

¹² Venesiya Komissiyasının 2002-ci ildə qəbul etdiyi Seçki Məsələləri üzrə Nümunəvi Təcrübə Məcəlləsinin 1.2 bəndi (iv) tövsiyyə edir: "İstənilən halda seçki məntəqələrinə seçki günü öz qərarı ilə seçiciləri qeydiyyata almasına icazə vermək olmaz".

¹³ Eyni zamanda, Baş Pasport, Qeydiyyat və Miqrasiya İdarəsinin məlumatına əsasən, qurum tərəfindən yaşı 16-a çatmış Azərbaycan vətəndaşlarına verilən şəxsiyyət vəsiqələrinin sayı 6,3 milyona yaxın olmuşdur.

müraciət edə bilirlər. MSK 450,000-nə qədər QCV çap etmişdir. MSK-nın verdiyi məlumata əsasən çap edilmiş QCV-lardan 30,000 ədədi DSK və MnSK-lar tərəfindən müvafiq vaxtda seçicilərə paylanmış və təxminən 20,000 ədədi seçki günü istifadə olunmuşdur. MnSK-lar istifadə olunmamış QCV-ri seçki günü müşahidəçilərin iştirakı ilə məntəqənin açılışından qabaq yarıdan kəsməklə ləğv etməlidirlər. Müşahidənin əhatə etdiyi məntəqələrinin 30 faizində MnSK-lar qaydaya riayət etməmiş və bununla da hesabatlılığın təmin olunması və potensial saxtakarlığın qarşısının alınması üçün mühüm olan hərəkətə əməl etməmişdirlər. Çap olunmuş və seçicilərə paylanmış QCV-lərin sayı arasında fərq də həddən çoxdur.

VIII. NAMİZƏDLƏRİN QEYDİYYATI

Namizədlərin rəsmi qeydiyyat müddəti avqustun 2-dən sentyabrın 16-dək davam etmişdir. Konstitusiyanın müvafiq maddəsinə görə, yaşı 35-dən az olmayan, ikili vətəndaşlığı və digər dövlətlərin qarşısında heç bir öhdəliyi olmayan, habelə ağır cinayətə görə mühakimə edilməyən, ən azı 10 il Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan, və ali təhsilli vətəndaşları prezident seçilə bilirlər. Namizədlərin qeydə alınması üçün tətbiq olunan ali təhsil və ölkədə ən azından 10 il yaşamaq kimi məhdudlaşdırıcı tələblər əsassız maneə kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq standartlarla ziddiyyət təşkil edir.¹⁴

Beynəlxalq standartlara zidd olması və əsassız məhdudiyət hesab oluna bilməsi səbəbindən iddialı şəxslər və namizədlər üçün təhsil və daimi yaşayışla əlaqədar tələblərin ləğv olunması tövsiyə olunur.

İddialı şəxsin namizədliyi özü və yaxud ən azı 100 seçicidən ibarət təşəbbüs qrupu, rəsmi qeydiyyatı olan siyasi partiya və ya partiyalar koalisiyası tərəfindən irəli sürülə bilər. Bütün iddialı şəxslər ən azı 60 dairənin hər birindən ən azı 50 imza toplamaq şərtilə, qeydə alınmış seçicilərin ən azı 40,000 imzasını və maliyyə aktivləri barədə bəyannamə təqdim etməlidirlər.

MSK 21 iddialı şəxsin namizədliyinin irəli sürülməsi ilə əlaqədar sənədləri qəbul etmiş və ikili vətəndaşlıq, ən azı 10 il ölkədə daim yaşamaq tələbinə cavab verməməsi və başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyinin olub-olmaması ilə əlaqədar kifayət qədər əsasların olmaması əsasında cənab Rüstəm İbrahimbəyovun (DQMS) namizədliyini qeydə almamışdır. Cənab İbrahimbəyov MSK qərarından Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə və daha sonra, sentyabr ayının 6-da, Ali Məhkəməyə müraciət etmişdir, lakin hər iki instansiya MSK-nın qərarını qüvvədə saxlamışdır. Bununla bərabər, DQMS yeni şəxsin - cənab Cəmil Həsənlinin namizədliyi irəli sürmüş və o, sentyabrın 12-də MSK tərəfindən qeydə alınmışdır.

Qeydiyyat üçün təqdim olunan sənədlərin yoxlanılması səlahiyyətli qrafoloqlarından da daxil olduğu MSK-nın ekspert qrupu tərəfindən həyata keçirilir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, sənədlərin yoxlanılması prosesi namizədlərin səlahiyyətli nümayəndələri və müşahidəçilərin iştirakı üçün açıq olmalıdır. Lakin, bir neçə namizəd iddia etmişdir ki, Seçki Məcəlləsinin 59.3 maddəsinin tələblərinə zidd olaraq, sənədlərin yoxlanılması vaxtı haqqında onlara məlumat verilməmişdir. Qanunun tələbinə əsasən hər bir namizədin təqdim etdiyi imza vərəqələri və

¹⁴ BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsinin 1996-cı il 25-ci Ümumi Şərhinin 15 bəndində qeyd olunur ki, "seçilmək hüququna tətbiq olunan istənilən məhdudiyətlər [...] obyektiv və əqlabatan meyarlara əsaslanmalıdırlar. Əks halda, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik insanlar təhsil, yaşayış və ya əsil (mənsə), və yaxud siyasi mənsubiyyət kimi əsassız və ayrı-seçkilik mahiyyətli səbəblərdən bu prosedən xaric oluna bilməzlər". Həmçinin bax: Venesiya Komissiyasının 2002-ci ildə qəbul etdiyi Seçki Məsələləri üzrə Nümunəvi Təcrübə Məcəlləsinin 1.1 (c) hissəsi.

maliyyə sənədlərini yoxlayan ekspert qrupu nəticələr barədə rəy verir və bu rəy MSK-nın qərarının əsası kimi çıxış edir.

Ön dörd iddialı şəxs qanunla tələb olunan sənədləri təqdim etmişdir ki, onlardan da dördünün namizədliyi imzaların yoxlanılması zamanı etibarlı imza sayının tələb olunan həddən az olması səbəbindən qeydə alınmamışdır.¹⁵ MSK təlimatlarında imzaların yoxlanılması üzrə təfəssilatlı prosedurun olmasına baxmayaraq, oxşar imzaların “ehtimal” əsasında etibarsız sayılması özbaşına qərarların verilməsi ilə nəticələnə bilər.¹⁶ Namizədliyi qeydə alınmamış iddialı şəxslər MSK-nın qərarlarından məhkəməyə müraciət etmiş, lakin heç bir müraciət təmin edilməmişdir. (*bax Şikayət və Müraciətlər*)

Sənədlərin yoxlanılması qaydaları və prosedurlarının şəffaflığının artırılması ilə, yoxlama prosesinə iddialı şəxsləri və onların nümayəndələrini dəvət etməklə, yoxlamanın nəticələri və mümkün ola bilən çatışmamazlıqlar haqda iddialı şəxslərə ağılabatan müddət ərzində məlumat verməklə, və həmin çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün müvafiq imkan təmin etməklə iddialı şəxslərin namizədliyinin irəli sürülməsi və qeydiyyatı alınması üzrə qanunvericiliyin mövcud müddələrinin tətbiqi təkmilləşdirilməlidir. İddialı şəxslərin namizədliyinin qeydə alınmaması üzrə qərarlar geniş şəkildə əsaslandırılmış və tutarlı olmalıdır. Kiçik texniki səhvlər və qeyri-dəqiqliklər vətəndaşların seçilmək kimi fundamental hüquqlarını məhdudlaşdırmaq naminə əsas kimi çıxış etməməlidir.

Nəticə etibarlı ilə, seçkilərdə on namizəd rəqabət aparmış və bunlardan səkkizinin namizədliyini siyasi partiyalar, birinin namizədliyini təşəbbüs qrupu və bir şəxs isə namizədliyini müstəqil olaraq özü irəli sürüb. Namizədliyi irəli sürülmüş şəxslər arasında qadın olmamışdır. Namizədlərin yekun siyahısı 19 sentyabr tarixində *Azərbaycan* qəzetində dərc edilmişdir.¹⁷

IX. SEÇKIQABAĞI TƏŞVIQAT KAMPANİYASI

Rəsmi seçkiqabağı təşviqat kampaniyası sentyabrın 16-da başlamış və oktyabrın 8 saat 08:00-da başa çatmışdır. Bəzi namizədlər ATƏT/DTİHB-nun SMM-na seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının müddətinin 28 gündən 22 günə qədər azaldılması nəticəsində KİV-lərə çıxış imkanlarının məhdudlaşmasından və hazırkı Prezidentə qeyri-mütənasib üstünlük yaradılmasından narahatlıqlarını izhar etmişdirlər.¹⁸ Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının seçki gününə yaxın müddətdə daha da canlanmasına baxmayaraq, ümumiyyətlə kampaniya mütəəssir keçmiş və ictimaiyyət arasında məhdud marağa səbəb olmuşdur.

MSK seçkiqabağı təşviqat tədbirlərinin keçirilməsi üçün 152 qapalı və açıq ödənişsiz məkanın siyahısını dərc etmişdir. Ümumiyyətlə, namizədlərin bu yerlərdə görüş keçirməsi üçün

¹⁵ Müstəqil şəkildə öz namizədliyini irəli sürmüş Fuad Əliyevin sentyabrın 6-da; Əhməd Orucovun (Azadlıq Partiyası) və Əli Əliyev (Vətəndaş və İnkişaf Partiyası) sentyabrın 8-də; və İlqar Məmmədov (müstəqil şəkildə öz namizədliyini irəli sürmüş) sentyabrın 9-da.

¹⁶ Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, MSK seçicilərin seçici siyahısına imza atıb-atmamasını yoxlamalı deyil, əslində seçicilərin atdığı imzaları bir-biri ilə müqayisə etməlidir.

¹⁷ İqbal Ağa-zadə (Ümid Partiyası); İlham Əliyev (YAP); Araz Əlizadə (Azərbaycan Sosial Demokrat Partiyası); Hafiz Hacıyev (Müasir Müsavat Partiyası); Güdrət Həsənzadə (BAXCP); Həsənli Cəmil (DQMS); İlyas İsmayilov (Ədalət Partiyası); Fərəc Guliyev (Milli Dirçəliş Hərəkatı Partiyası); Sərdar Cəlal oğlu Məmmədov (Azərbaycan Demokrat Partiyası); və Zahid Oruc (namizədliyi özü irəli sürmüşdür).

¹⁸ Rəsmi kampaniyanın müddəti 2010-cu ilin iyun ayında qısaldılmışdır və ilk dəfə 2013-cü ildə keçirilən prezident seçkilərinə şamil olunmuşdur.

müraciətləri təmin olunmuşdur; hazırkı Prezidentə rəqib olan namizədlər bu məkanlarda beş mitinq təşkil etmişdirlər. Bəzi namizədlər ATƏT/DTİHB-nun SMM-na həmin məkanların ictimai tədbirlərin keçirilməsi üçün qeyri-məqbul olması haqda məlumat vermişdirlər. Eyni zamanda, rəsmilərin sözügedən siyahını müfəssəl adlandırmasına baxmayaraq, bu yanaşma vətəndaşların azad toplaşma hüququna lüzumsuz məhdudlaşdırmanın qoyulması anlamına gəlir. Siyasi rəqiblərin seçicilərlə ünsiyyəti 22 günlük rəsmi kampaniya müddəti ilə məhdudlaşmasını nəzərə alsaq, görüş yerlərinin təyin olunması ilə əlaqədar yanaşma kampaniya keçirmək imkanlarını daha da azaltmışdır.¹⁹ Bundan əlavə, qanunun tələblərində mövcud olan ziddiyyətlər kampaniya aparan namizədlər arasında tətbiq olunacaq prosedurlarla əlaqədar çəşqinlik yaratmışdır.²⁰

ATƏT/DTİHB-nun əvvəlki tövsiyələrinə uyğun olaraq seçkiqabağı kampaniya mühitinin daha da açıq olmasını təmin etmək məqsədilə icra strukturları kampaniyanın keçirilməsi üçün rəsmi yerlərin ayrılmasına tətbiq etdikləri məhdudlaşdırıcı yanaşmanı yenidən nəzərdən keçirməlidirlər. İctimai yığıncıqların keçirilməsi barədə xəbərdarlıq və müraciət məsələləri üzrə Seçki Məcəlləsi ilə sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında qanun arasında olan ziddiyyətlər aradan qaldırılmalı və toplantının keçirilməsi ilə əlaqədar namizədlərdən icra strukturlarını yalnız xəbərdar etmək tələb olunmalıdır.

ATƏT/DTİHB-nun SMM ölkə ərazisində on namizəddən altısının lehinə toplam 52 seçkiqabağı təşviqat tədbirinin müşahidəsini aparıb.²¹ ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitoring Missiyası hazırkı Prezidentin tərəfdarlarının İmişli rayonunda təsdiq olunmuş yerlər siyahısından kənar məkanda keçirdiyi bir təşviqat tədbirini müşahidə etmişdir. Əksər namizədlər öz təbliğat plakatlarını seçki məntəqəsinin ərazisində yerləşən xüsusi lövhələrdə yerləşdirmişdirlər. Təşviqat-nəşr materiallarını qəsdən məhv etmə və polisə tabe olmamaq ittihamı ilə dörd nəfər həbs olunmuş və bu hərəkətlərinə görə 25 gündən 35 günə qədər azadlıqdan məhrum edilmişdirlər.²²

Hazırkı Prezidentin adından YAP-ın keçirdiyi seçkiqabağı təşviqat tədbirləri (mitinq və konsertlər də daxil) yaxşı təşkil və maliyyə baxımından təmin olunmuş təsəvvürü yaratmışdır. Hazırkı Prezidentin şəxsən təşviqat aparmamasına baxmayaraq, o, ölkə başçısı kimi regionlara səfərlər, ictimai tədbirlərdə tez-tez iştirak etmişdir. Digər namizədlərin seçkiqabağı təşviqatı daha bəsit keçmiş, onlar kiçik miqyaslı mitinqlərdən, qapı-qapı gəzərək görüşlərdən, İnternet və social mediadan və bir neçə iri miqyaslı yürüşlərdən ibarət olmuşdur. Bəzi namizədlər heç bir görüş keçirməmiş və plakat çap etməmişdir.

¹⁹ Cəmil Həsəni (DQMŞ) Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə təqdim etdiyi şikayətində qeyd etmişdir ki, MSK seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının keçirilməsi üçün yerlərin siyahısını dərc etmək səlahiyyətinə malik deyil, siyahının dərc olunması onun müfəssəl, siyahıda olmayan yerlərin isə kampaniya üçün yararsız olması barədə yalnız təsəvvür yaratmışdır. Oktyabrın 2-də Bakı Apellyasiya Məhkəməsi iddianı rədd etmiş və oktyabrın 25-də Ali Məhkəmə sonuncu instansiyanın qərarını güvvədə saxlamışdır.

²⁰ Sərbəst Toplaşmaq Azadlığı haqqında qanunun 5-ci maddəsi qeyd edir ki, kütləvi tədbirin təşkilatçısı müvafiq icra orqanını xəbərdar etməlidir, Seçki Məcəlləsinin 86.2 maddəsi isə seçicilərlə görüş keçirmək üçün yer verilməsi barədə ərizə ilə müraciət etməyi tələb edir.

²¹ ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitoring Missiyası 33-ü YAP, 9-u DQMŞ, 4-ü Ümid Partiyası, 3-ü Ədalət Partiyası, 2-I BAXCP və 1-I Müasir Müsavat partiyası tərəfindən təşkil olunmuş mitinqlərin müşahidəsini aparmışdır.

²² DQMŞ-nin Bakıda 22 sentyabr tarixində keçirdiyi minitqindən sonra üç nəfər həbs olunmuş və onlara 25 gündən 35 günə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin olunmuşdur. Sentyabrın 28-də isə cənab Həsəninin (DQMŞ) plakatlarını məhv edən bir şəxs 25 gün müddətinə həbs olunmuşdur. Bütün qərarlar apellyasiya instansiyası tərəfindən qüvvədə saxlanılmışdır.

Ümumiyyətlə, seçkiqabağı təşviqat kampaniyası konkret siyasi platforma deyil, daha çox şəxsiyyətlər üzərində qurulmuş və əsaslı debatların çatışmaması ilə müşayiət olunmuşdur. Bununla belə, hazırkı Prezident təşviqat kampaniyasında prezidentliyi dövründə əldə etdiyi regional sabitlik, iqtisadi tərəqqi və digər nailiyyətlərə diqqət yönəldirdirsə, digər namizədlər müəyyən dərəcədə sosial-iqtisadi məsələlərə, korrupsiya probleminə toxunmuş, bəzi namizədlər isə vətəndaş və siyasi hüquqların bərpası və prezident idarəetmə sisteminin ləğvinə çağırışlar etmişdirlər.

Kampaniya dövründə siyasi şəxslərin ailə üzvlərinin hədələnməsi də daxil olmaqla, namizəd və seçicilərə qarşı hədə-qorxu halları haqda etibarlı mənbələrdən məlumatlar daxil olmuşdur.²³ ATƏT/DTİHB-nun SMM YAP-ın keçirdiyi mitinqə aşkar məcbur etmə hallarını və DQMŞ-ın mitinqini pozma cəhdlərini müşahidə etmişdir.²⁴ Sentyabrın 12-də mart ayından etibarən həbsdə saxlanılan yeddi gənc siyasi fəallara qarşı 12 ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası daşıyan və zorakılıqlarla müşayiət olunan kütləvi iğtişaşları təşkil etmə maddəsilə yeni ittiham irəli sürülmüşdür.

Bundan əlavə, ATƏT/DTİHB-nun SMM-nin müşahidə apardığı müddət ərzində Baş Prokurorluq DQMŞ-ın dörd üzvünü dindirmə məqsədilə dəvət etmiş, DQMŞ-ın sentyabrın 22-də keçirdiyi mitinqlə bağlı xəbərdarlıq yaymış, və DQMŞ üzvlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədar aparılan istintaq barədə mətbuatda bəyantla çıxış etmişdir. Bəzi namizədlər görüşlər üçün özəl sahibkarlara məxsus yerlərin icarəyə götürülməsində ehtimal olunan təzyiqlər səbəbindən çətinliklərlə üzləşmişdirlər.²⁵ Namizədlərdən biri təşkil etdiyi seçkiqabağı təşviqat fəaliyyətlərinə polis tərəfindən maneələrin yaradılmasını iddia etmişdir.²⁶ Ümumiyyətlə baxanda, bu hallar ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.7-ci bəndinin tələbinə uyğun olaraq namizədlərin ədalətli mühitdə kampaniya aparması imkanları və həmçinin, seçicilərin "intiqaq hissindən azad" şəkildə səs verməsi üzrə narahatlıqları artırır.²⁷

Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının hədə-qorxudan və cəzalandırmaq qorxusundan azad mühitdə keçirilməsini təmin etmək üçün rəsmi orqanların əlavə tədbirlər həyata keçirməlidirlər. Rəsmi orqanlar və siyasi partiyalar dövlət qulluqçularını, kampaniya fəallarını və digərlərini

²³ Sentyabrın 23-də Bakıda cənab Həsənlinin (DQMŞ) mətbuat xidmətinin rəhbərinin 16 yaşlı oğluna nəməlum şəxslər tərəfindən bıçaq zərbələri endirilmişdir. Əli Kərimlinin (AXCP sədri) oğlu sentyabrın 22-də DQMŞ-nin keçirdiyi mitinqdən sonra saxlanılan üç şəxsəndən biridir. Bundan əlavə, DQMŞ-a aid təşviqat materiallarını paylayan üç şəxs polis tərəfindən saxlanılmışdır (ikisi Gəncədə, biri isə Qəbələ rayonunda), bunlardan birinə qarşı xuliqaqlıq ittihamı irəli sürülmüş və oktyabrın 4-də yeddi gün azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq olunmuşdur.

²⁴ ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitorinq Missiyası YAP-ın təşkil etdiyi mitinqin başa çatmasından öncə insanların ərazini tərək etməsinin qarşısının alınması hallarını sentyabrın 20-i Qaxda, sentyabrın 23-ü Şamaxıda, sentyabrın 25-i Mingəçevirdə, sentyabrın 30-da Balakəndə, oktyabrın 3-ü Qusarda, və sentyabrın 27-si Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasının Bakıda təşkil etdiyi mitinqində müşahidə etmişdir. ATƏT/DTİHB-nun SMM həmçinin DQMŞ-nin sentyabrın 29-da Mingəçevirdə, oktyabrın 2-də Şəkiddə, oktyabrın 3-də Ağdaşda və oktyabrın 4-də Səbirabadda təşkil etdiyi mitinqdə iştirak etmək istəyənlərin qarşısının alınmasını da müşahidə etmişdir.

²⁵ Müsavat və Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası Mingəçevir şəhərində, Müsavat, AXCP və Ümid Partiyası Naxçıvan Avtonom Respublikasında.

²⁶ Ümid Partiyası iddia etmişdir ki, polis onların sentyabrın 22-də Ağdaşda keçirdiyi mitinqinə qatılmaq istəyən tərəfdarların çatdırılmasının qarşısını almışdır.

²⁷ ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.7-ci bəndi bəyan edir: "Üzv ölkələr siyasi təbliğat-təşviqat kampaniyası zamanı partiyaların və namizədlərin öz fikirlərini və hazırlıq səviyyələrini azad və ədalətli şəkildə təqdim etməsini mümkün etmək üçün qanunun və dövlət siyasətinin işlək olmasını təmin etməlidirlər... və hədə-qorxu mühiti olmadan və cəza ilə üzləşmək hissi keçirmədən səs vermək imkanı təqdim edən ədalətli və azad mühitdə keçirilməsini təmin etməlidirlər".

vəzifədə olan şəxslərin lehinə keçirilən tədbirlərdə iştiraka məcbur etməkdən və müxalifətin keçirdiyi kampaniya tədbirlərini pozmaqdan çəkinməlidirlər.

X. KAMPANIYANIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ

Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasını maliyyələşdirmək üçün namizədlərdən bankda xüsusi seçki hesabı açmaq və kampaniya dövründə olan ianə və xərclər barədə üç dəfə hesabat təqdim etmək tələb olunur: qeydiyyatda alındığı gün ilkin hesabat, seçki gününə 20 gündən 10 günə qalan müddət ərzində aralıq hesabat və seçkinin nəticələri rəsmi dərc ediləndən ən gec 10 gün sonra yekun hesabat. MSK-nın verdiyi məlumatla əsasən bütün namizədlər hesabatlarla əlaqədar tələblərə əməl etmişdirlər.

Seçkiqabağı təşviqat məqsədləri ilə namizədlərin fonduna edilən ianələr və namizədlər tərəfindən çəkilən xərclər üzrə təqdim olunan hesabatlar MSK tərəfindən ictimaiyyət üçün açıqlanmışdır. Seçki Məcəlləsinin tələblərinə əsasən MSK namizədlərin təqdim etdiyi hesabatlardan iri ianə və ya xərclər üzrə yalnız seçilmiş məlumatı dərc etməyə borcudur, və bu öhdəlik namizədin fərdi maliyyə vəsaitləri və ya aktivlərinə şamil olunmur.²⁸ Qanunun tələbinə əsasən namizədin xərcləri 10,000AZN həddini keçdiyi andan etibarən MSK onun hesabatından seçilmə məlumatları dərc etməlidir.²⁹ Bundan əlavə, MSK 5,000AZN-dan artıq vəsait köçürən hüquqi şəxslərin və 250AZN-dan artıq ianə edən fiziki şəxslərin adlarını müntəzəm olaraq dərc etməlidir. Bu seçkilər dövrü ərzində MSK tərəfindən bu səpkili heç bir məlumat dərc edilməmişdir.

Namizədin seçkiqabağı təşviqat məqsədləri üçün xərcləyə biləcəyi məbləğinin yuxarı həddi 10 milyon manatdır. İanələr üzrə yuxarı həddlər bu cür təyin olunub: vətəndaşların könüllü surətdə köçürdüyü ianələr 3000 manatdan, hüquqi şəxslərin könüllü ianələri 50,000 manatdan, namizədliyi irəli sürmüş partiya və ya qrup tərəfindən isə ianə 250,000 manatdan artıq ola bilməz.

Bütün ianələr namizədin bank hesabına köçürülməli və ianə edənlər şəxsi məlumatlarını təqdim etməlidirlər. ATƏT/DTİHB-nun SMM ilə həmsöhbət olan insanların əksəriyyəti bu prosedurun tətbiqindən narahatlıqlarını bildirmişdirlər. Onlar qeyd edir ki, bu üsul dövlət orqanları tərəfindən təqiblərə məruz qalmaq qorxusu yaratması səbəbindən vətəndaşları üstün verdikləri namizədə ianə etməkdən çəkindirəcək. Bundan əlavə, namizədlərin yalnız xüsusi bank hesabı açandan sonra ianələri toplamağa başlaması onların təşviqat kampaniyası üçün vəsait cəlb etmə imkanlarını ciddi şəkildə məhdudlaşdırır. Bəzi namizədlər bütün iştirakçılara bərabər şəraitin yaradılması naminə kampaniya üçün ictimai fondların bərpasına çağırmışdılar.

Namizədin kampaniya dövründə istifadə etdiyi maliyyə vəsaitləri seçki prosesinin heç bir mərhələsində auditin predmeti olmur. İctimai araşdırma üçün məlumatın olmaması və auditin keçirilməməsi kampaniyada istifadə olunan vəsaitlərin şəffaflığını və hesabatlılığını məhdudlaşdırır.³⁰

²⁸ Cənab Həsənli MSK-ya müraciət edərək bütün namizədlərin maliyyə vəziyyəti və şəxsi aktivləri barədə məlumatlarını istəmişdir. Mərkəzi Seçki Komissiyası cavabında bu məlumatın açıqlanmasının qanunla qadağan olunmasını qeyd etmişdir.

²⁹ Hazırda 1 avro 1.05 Azərbaycan manatına (yeni Azərbaycan manatına) dəyişdirilir.

³⁰ BMT-nin Korrupsiyaya qarşı Konvensiyasının 7.4 maddəsinə və 2010-cu il Venesiya Komissiyasının və ATƏT/DTİHB-nun Siyasi Partiyaların Qaydaları üzrə Təlimatlarının 198-200 bəndlərinə baxın.

Şəffaflığın və hesabatlılığın artırılması məqsədilə seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının maliyyə hesabatları təqdim olunduğu andan etibarən dərc olunmalıdır. Kampaniyanın maliyyə hesabatları ədalətli və obyektiv meyarlar əsasında müstəqil və peşəkar qurum tərəfindən audit olunmalıdır. Bundan əlavə, namizədlər arasında bərabər imkanların yaradılması məqsədilə kampaniyaların ictimai maliyyələşdirilməsi üsulunun yenidən bərpasını nəzərdən keçirməyə ehtiyac vardır.

XI. MEDIA

A. MEDIA MÜHİTİ

Həbslər, cinayət təqibi, fiziki hücumlar və digər təzyiqli formaları mətbuatla əlaqədar vəziyyətə və xüsusilə, kampaniyanın işıqlandırılmasına mənfi təsir göstərmişdir.³¹ Jurnalist Pərviz Həşimli odlu silahın qeyri-qanuni saxlanması ittihamı ilə sentyabrın 17-də həbs olunmuşdur. Sentyabrın 27-də ATƏT-in Media Azadlığı üzrə nümayəndəsi Dunya Miyatoviç “Azərbaycan Hökumətini jurnalistləri həbs etmək təcrübəsini dayandıрмаğa çağırmışdır.”³²

Siyasi məlumatların yayılması sahəsində televiziyanın əsas mənbə olmasına baxmayaraq, ATƏT/DTİHB-nun SMM ilə həmsöhbət olan bir neçə şəxs bütün yayım şirkətlərinə hökumət tərəfindən birbaşa təsir edilməsini və bunun nəticəsində plüralizmin faktiki olmamasını qeyd etmişdirlər.

B. HÜQUQİ ÇƏRCİVƏ

Konstitusiyaya ifadə azadlığını, mətbuat azadlığını və informasiya əldə etmək hüququnu təsbit edir. Lakin, böhtan üç ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə məsuliyyəti daşıyan cinayət əməli olaraq qalmaqdadır. Konstitusiyanın 106-cı və Cinayət Məcəlləsinin 323-cü maddəsi Prezidentin şərəf və layaqətini ləkələmə və ya alçaltmanı qadağan edir, və beləliklə, beynəlxalq standartlara zidd olaraq ifadə azadlığına lüzumsuz məhdyyə qoyur.³³

Həmsöhbətlər qeyd etmişdirlər ki, qeyri-mütənasib maliyyə sanksiyaları ilə müşayiət olunan mülki difamasiya ittihamları media orqanlarının *de facto* bağlanması ilə nəticələnir.³⁴ Əksəriyyət veb sahifələrin bağlanmaması və birbaşa senzuranın olmaması səbəbindən İnterneti azad məkan kimi qəbul edir, lakin onlayn məkanda fəal olan şəxslərin həbsləri və onlara qarşı təqib halları artmaqdadır.³⁵ 4 iyun 2013-cü il tarixində Cinayət Məcəlləsinə edilən son dəyişikliklər məhz İnternet informasiya ehtiyatlarının üzərinə difamasiya müddələrinin

³¹ ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitoring Missiyası DQMS-nin sentyabrın 28-də və oktyabrın 4-də keçirdiyi təşviqat tədbirləri də daxil olmaqla, jurnalistlərin mitingləri işıqlandırmaq cəhdinin qarşısının alınması və ya onların fiziki hücumu məruz qalması hallarını müşahidə etmişdir.

³² <http://www.osce.org/fom/105950> sahifəsində tanış olmaq olar.

³³ Baxın 1966-cı il *Mülki və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq paktın 19-cu maddəsi və 2011-ci il BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsinin 34-cü Ümumi Şərhinin 13-cü və 47-ci bəndi*. Həmçinin, *Maxmudov və Ağazadə Azərbaycana qarşı*, Ərizə No. 35877/04, Avropa İnsan Həqləri Məhkəməsinin Qərarları (AİHM) 18 dekabr 2008-ci il, Linqens Avstriyaya qarşı, Ərizə No. 9815/82, AİHM-nin 8 iyul 1986-cı ildə verdiyi qərar və digər işlər.

³⁴ *Azadlıq* qazeti ATƏT/DTİHB-nun SMM-na xəbər vermişdir ki, mülki difamasiya işləri üzrə qazetə qarşı ümumi dəyəri 62,000AZN həcmində cərimələr toplanmışdır. Qazet məhkəmənin oktyabrın 15-də verdiyi qərarına uyğun olaraq toplam məbləğin 32,000AZN hissəsini ödəmək məcburiyyəti qarşısında qalsa, bu qazetin bağlanması ilə nəticələnə bilər.

³⁵ Oktyabrın 2-də jurnalist Mehman Hüseynov “sosial şəbəkələrdə cinayət mahiyyətli məlumatın paylaşılması” səbəbindən Baş Prokurorluq tərəfindən müvəqqəti saxlanılıb, sorğu-sual edilmişdir.

tətbiqini təqdim etmişdir.³⁶ Bundan başqa, hüquqi çərçivədə tətbiq edilən son dəyişikliklər informasiya əldə etmək haqqında Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquqlara lüzumsuz məhdudiyət qoymuşdur.³⁷

Şikayətçiyə təzminat ödəmək və yaxud müttəhimi cəzalandırmaq deyil, əvəzində zərər dəymiş nüfuzun bərpasını təmin edən mülki sanksiyaların tətbiq edilməsi üçün difamasiyanın cinayət məəcəlləsindən çıxarılması fikri nəzərdən keçirilməlidir. Tətbiq olunan sanksiyalar törədilən zərərlə tam dəqiqliklə mütənasib olmalı və qanun qeyri-maddi vasitələrdən istifadənin prioritet yanaşma olduğunu təyin etməlidir.

Seçki Məcəlləsi namizədlərin pulsuz və pullu efir vaxtı əldə etməklə mətbuata birbaşa çıxış imkanlarını təsbit edir.³⁸ Eyni zamanda, həmin sənəd KİV-lərə seçkilərlə əlaqədar mövqə ilə çıxış etmək hüququ vermir. ATƏT/DTİHB-nun SMM ilə həmsöhbət olan insanların əksəriyyəti qeyd etmişdir ki, məhz bu müddəa televiziyanın xəbərlər və digər proqramlarda təşviqat kampaniyası haqqında azad şəkildə məlumat verməsinə məhdudiyət qoyur. Bundan başqa, Seçki Məcəlləsi KİV-ləri seçkiqabağı kampaniya aparılması üçün vasitə kimi tanıyır, və nəticədə istənilən kampaniyanın işıqlandırılmasını hansısa namizədin xeyrinə təşviqatla *de-facto* eyniləşdirir. Bu isə Avropa Şurasının müvafiq tövsiyələri ilə ziddiyət təşkil edir. AŞ-nın tövsiyələrində qeyd olunur ki, ictimai maraqlara xidmət göstərən media və özəl yayımçılar, xüsusilə seçki dövründə, müzakirə, müsahibə və debatlar, o cümlədən xəbər və gündəlik hadisələrə həsr olunmuş digər proqramlarda seçki kampaniyasının ədalətli, balanslı və qərəzsiz işıqlandırılmasını təmin etməlidirlər.³⁹

Seçki Məcəlləsi seçicilərin mətbuat (KİV) vasitəsilə siyasi səhnədə olan alternativlər haqqında ətraflı və geniş məlumat almaq hüququnu təmin etməlidir. İctimai maraqlara xidmət edən mətbuat və özəl yayım şirkətləri seçkiqabağı təşviqat kampaniyasını gündəlik xəbərlər və digər proqramlarında ədalətli, balanslaşdırılmış və qərəzsiz şəkildə işıqlandırmağa qanunla məcbur edilməlidirlər. Kampaniyanın işıqlandırılması zamanı KİV-lərin bu meyarlara əməl etməsinə nəzarəti media monitoring sahəsində səriştəli və müstəqil qurum həyata keçirilməlidir.

C. MEDIA MONİTORİNG⁴⁰

MSK namizədlər üçün ictimai yayımçı olan *İctimai Televiziya və Radio Yayımaları Şirkətində*

³⁶ Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı çərçivəsində Difamasiya haqqında qanunun yazılması üçün Prezident Administrasiyasının 2012-ci ilin sentyabr ayında Venesiya Komissiyasından kömək istəməsinə baxmayaraq, sözügedən dəyişikliklər qəbul edilməmişdir. Baxın: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)024-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)024-e) ünvanında yerləşdirilən “Azərbaycan Respublikasında difamasiya qarşı müdafiəni təmin etmək üzrə qanunvericiliyə dair rəy”.

³⁷ “İnformasiya əldə etmək haqqında”, “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” və “Kommersiya sirri haqqında” qanunlara dəyişikliklər Parlament tərəfindən 12 iyun 2012-ci tarixində qəbul olunmuşdur.

³⁸ Seçki Məcəlləsi qeyd edir ki, ödənişsiz efir vaxtı bütün namizədlər arasında bərabər paylanmalıdır, ödənişli efir vaxtının isə şərtləri bütün namizədlər üçün eyni olmalıdır. Seçki günü elan olunduqdan 30 gün ərzində televiziya və radio stansiyalar ödənişli efir vaxtı ilə əlaqədar qiymət və şərtləri bəyan etməlidirlər.

³⁹ Seçki kampaniyalarının mətbuat tərəfindən işıqlandırılması barədə Nazirlər Komitəsinin üzv ölkələrə verdiyi Tövsiyələrinə (CM/REC(2007)15) baxın:

<https://wed.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1207243&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75#>

⁴⁰ ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitoring Missiyası dövlətə məxsus AzTV, ictimai yayımçı İTV, və özəl ATV, ANS, *Lider* və *Xəzər* olmaqla altı televiziya kanalında praym-taym (18:00 to 24:00) verilişləri və bu beş qazet izləyib: *Azadlıq, Azərbaycan, Yeni Müsavat, Yeni Azərbaycan* və *Zerkalo*.

(İTV) dairmi masa formatında ödənişsiz efir vaxtı ayırmışdır.⁴¹ Hər namizədə dairmi masa formatında həftəlik toplam 36 dəqiqə ödənişsiz efir vaxtı ayrılmışdır: 18 dəqiqə televiziya və 18 dəqiqə radioda. Namizədlərdən ikisi MSK tərəfindən təklif olunan dairmi masa formatının fikirlərin çatdırılması üçün səmərəli üsul olmadığını iddia edərək, bu formata etiraz etmiş və onlara ayrılan ödənişsiz efir vaxtının istədikləri kimi istifadə etmək hüququna malik olduqlarını bildirmişdirlər.⁴² Sentyabrın 19-u namizədlərin televiziya dəyirmi masa formatında keçirdiyi debat zamanı hazırkı Prezidentin və onun ailə üzvlərinin xaricdə ehtimal olunan əmlakları barədə qızgın müzakirələrindən sonra, MSK Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 106-cı maddəsi ilə qorunan Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin şərəf və ləyaqətini və eyni zamanda onun ailə üzvlərinin şərəf və ləyaqətini alçaldan ifadələr istifadə etməsinə görə cənab Həsəniyə “ciddi” xəbərdarlıq və təhqiredici ifadələr işlətməklə Seçki Məcəlləsinin 88.1 maddəsini pozduğuna görə prezidentliyə namizəd cənab Hacıyevə “adi” xəbərdarlıq etmişdir (*bax Şikayət və Müraciətlər*).

Ödənişli siyasi reklamların yayımlanmasına icazə verilsə belə, yerləşdirmə üzrə təklif yalnız İTV-dan gəlmişdir. İTV-dan ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitoring Missiyasına bildirmişdirlər ki, yalnız bir şəxs - cənab Həsəni belə bir istəklə çıxış etmiş, lakin müraciətin ödənişli vaxtın ayrılması üçün qanunla müəyyən olunmuş müddətdən sonra daxil olması səbəbindən, ona rədd cavabı verilmişdir. Cənab Həsəninin İTV-nin ödənişli efir vaxtı ayırmaqdan imtina etməsindən MSK-ya verdiyi şikayəti sonuncu tərəfindən rədd edilmiş və məhkəmə MSK-nın qərarını qüvvədə saxlamışdır.

ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitoring Missiyası ilə görüşündə İTV rəhbərliyi qeyd etmişdir ki, ictimai yayımçının namizədlərin lehinə və ya əleyhinə kampaniya aparmasına Seçki Məcəlləsi ilə qoyulan qadağalar səbəbindən onlar gündəlik proqramlarda namizədlərin fəaliyyətini işıqlandırmayacaqlar. Sentyabrın 25-də MSK-nın Mətbuat qrupu üç media orqanını – Radio Liberty (Azadlıq Radiosu), Britiş Broadkasting Kompani (BBC) və Vois of Amerika radiosunu (Amerikanın Səsi) Seçki Məcəlləsinin xarici hüquqi şəxslərə seçki təşviqatında iştirak etməyi və təşviqat materiallarını yaymağı qadağan edən 74.4.1 maddəsinin tələblərini pozmağı dayandıрмаğa çağıran bəyanat yaymışdır.⁴³ Qanunun belə bir tərifi, yəni namizədlər haqqında yayılan məlumatların onların xeyrinə təşviqatın aparılması ilə eyniləşdirməsi, mətbuatda seçkiqabağı təşviqat kampaniyası haqqında şərhlərin və müəllif verilişlərinin yayımlanmasının məhdudlaşdırılması ilə nəticələnmişdir.

Müşahidə dövründə ATƏT/DTİHB-nun SMM-nin media monitoring qrupu namizədlərin məhdud sayda işıqlandırılmasını və plüralizmin çatışmamazlığını müşahidə etmişdir. İTV-ni əhatə edən televiziya kanallarının monitoringi praymtaym xəbər proqramlarında seçkilərə 15 saat 44 dəqiqə, yəni ki, gündə təxminən ortalama 7 dəqiqə vaxt ayrılmasını hesablamışdır. Bu

⁴¹ Dairmi masa həftədə üç dəfə gündə bir saat radioda (saat 21:00-da) və bir saat televiziya (saat 19:00-da) yayımlanmışdır və hər namizədə altı dəqiqə efir vaxtı təmin etmişdir.

⁴² Cənab İqbal Ağazadə (Ümid Partiyası) və Cəmil Həsəni (DQMŞ təşəbbüs qrupu). Cənab Həsəni MSK-ya yazılı müraciət edərək, qanunvericiliyə əsasən ona ayrılmış ödənişsiz vaxtın öz istəyinə əsasən “daha çox tamaşacının baxa biləcəyi vaxtda” yayımlanması tələb etmişdir, lakin MSK bu müraciəti rədd etmişdir. İTV-nin ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitoring Missiyasına verdiyi məlumata əsasən televiziya auditoriyasının sentyabrın 17-də keçirilən dəyirmi masada izləyici payı 2.8%, sentyabrın 19-da isə 3.6% olmuşdur.

⁴³ Müzakirələr zamanı MSK-nın media işçi qrupu *Azadlıq* radiosunun DQMŞ-nın sentyabrın 22-də keçirdiyi mitinqdən apardığı birbaşa reportaja istinad etmişdir. *Azadlıq* ATƏT/DTİHB-nun SMM-a məlumat vermişdir ki, onlar istinad olunan maddəni mətbuat azadlığını məhdudlaşdıran amil kimi qiymətləndirir, çün ki, təşviqat kampaniyası haqqında balanslı məlumatların verilməsi kampaniyada iştirak hesab olunmamalıdır.

vaxtın 92% hazırkı Prezidentə, qalan vaxt isə qalan doqquz namizədə həsr olunmuşdur. Əsas məlumatlar seçkinin texniki aspektlərinə yönəlmişdir. Monitorinq aparılan kanalların heç biri namizədlər arasında debatların keçirilməsi və yaxud namizədlərə (hazırkı Prezident də daxil) sual vermək üçün jurnalistlərə, ekspertlərə və ya ictimaiyyətə imkan yaradan proqramlar yayımlamamışdılar.

Özəl çap mətbuatı seçiciləri bir sıra analitik məqalələr də daxil olmaqla, namizədlər haqqında geniş məlumatlarla təmin etmişdir. Bununla belə, özəl çap mətbuatı tirajın az və regionlarda yayımın məhdud olması ilə üzləşir.

Ümumiyyətlə, ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitorinq Missiyasının monitorinqininin nəticəsi onu göstərmişdir ki, namizədlər üçün mətbuata kifayət qədər çıxış imkanı yaradılmamış, və siyasi alternativlər üzrə balanslaşdırılmış və açıq fikir mübadiləsi çatışmamışdır. Məhdudlaşdırıcı hüquqi çərçivə və kampaniya dövründə hazırkı Prezidentin fəaliyyətinin aşkar şəkildə qeyri-mütanasib işıqlandırılması namizədlər arasında bərabər şəraitin olmamasını daha da dərinləşdirmişdir. Bu ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.8 bəndinin tələbi ilə ziddiyət təşkil edir və seçicilərin məlumatlı seçim etmək imkanlarını məhdudlaşdırır.⁴⁴

XII. ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR

Ümumiyyətlə seçki məsələləri üzrə müraciət edən şikayətçilər səmərəli müdafiə hüququndan tam istifadə edə bilməmişdirlər. ATƏT-in 1990 Kopenhagen Sənədinin 5.10 bəndinə zidd olaraq, seçkilərlə bağlı şikayətlərə baxılma prosesi qərəzsizlikdən azad olmamış və şikayətçi səmərəli hüquqi müdafiə zəmanəti təmin etməmişdir. Məhkəmə öz qərarlarını yetərincə əsaslandırmamış və həmin qərarlardan apellyasiya şikayəti vermək üçün şikayətçinin hüquqi dəlillərini qatnamələrə daxil etməmişdir. Əlavə olaraq, MSK-nın və Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin prosedur qaydalarına riayət edib-etməməsi üzərində müvafiq nəzarətin olmaması nəzərəcarpacaq dərəcədə müşahidə olunmuşdur; prosedur çatışmazlıqları barədə şikayətlər məhkəmələr tərəfindən qəbul edilməmişdir.

Seçicilər, namizədlər və hansısa bir şəxs namizədliyini irəli sürən şəxslər seçki hüquqlarının pozulmasına şərait yaradan hər hansı bir qərar, hərəkət və ya hərəkətsizlikdən yuxarı seçki komissiyalarına şikayət etmək hüququna malikdirlər. MSK-nın qərarlarından Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə və sonuncunun qərarından isə son instansiya məhkəməsi olan Ali Məhkəməyə şikayət vermək olar. ATƏT/DTİHB-nun əvvəlki tövsiyələrinə əsasən, seçki günündən 30 gün əvvəl verilmiş şikayət və müraciətlərin baxılma müddəti iki günə qədər azaldılmışdır. Seçki günü verilən şikayət və müraciətlər dərhal baxılmalıdır.

MSK şikayətləri araşdırılması və müraciətlərlə əlaqədar rəy verilməsi üçün doqquz nəfərdən ibarət ekspert komissiyası yaratmışdır. Keçmişdə olduğu kimi, bu seçkilərdə də, qanunla nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, MSK ekspert komissiyalarını kənardan cəlb olunan ekspertlərdən tərtib etməmiş, əksinə MSK üzvlərini və əməkdaşlarını ekspert komissiyasına təyin etmək qərarı vermişdir. Şikayətlər ekspert komissiyasının bir üzvünə təhvil verilmişdir ki, o, məsələni nəzərdən keçirib, ərizəçinin iddiasını araşdırır və MSK-ya görülməli hərəkətlərə dair tövsiyələr vermişdir.

⁴⁴ ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.8 bəndi tələb edir ki, "seçki prosesində iştirak etmək istəyən bütün siyasi qruplara və fərdlərə bərabər şəraitdə mətbuata çıxış imkanlarının təmin edilməsində üzv ölkələr heç bir inzibati və ya hüquqi maneələr yaratmamalıdır".

Seçkiqabağı dövr ərzində MSK-ya təşviqat kampaniyasının qaydalarının pozulması və kampaniyanın aparılmasına əngəllərin törədilməsi ilə əlaqədar toplam 15 şikayət daxil olmuşdur. MSK-nın ATƏT/DTİHB-nun SMM-a verdiyi məlumata əsasən, MSK şikayətçilərlə əlaqə yaradıb, onların əlavə və ya dəstəkləyici faktlarının olub-olmamasını soruşub, lakin ekspertlər tərəfindən şikayətlərin baxılması zamanı şikayətçilərə heç də hər dəfə tam iştirak imkanları yaradılmamışdır. İlk mərhələdə bir namizədin namizədliyi irəli sürülməş digər şəxsə qarşı şikayət olduqda, MSK onlara qarşı şikayətin olması haqqında həmin şəxslərə məlumat verməmişdir və onların şikayət ilə bağlı mövqeyini öyrənməmişdir.⁴⁵ Namizədlər arasında İTV-də keçirilən dairmi masalardan sonra verilən dörd şikayətə cavab olaraq, MSK cənab Həsənlıyə (DQMS) qarşı “ciddi” xəbərdarlıq və cənab Hacıyevə (Müasir Müsavat partiyası) qarşı “adi” xəbərdarlıq etmişdir ki, bu da, qanunda nəzərdə tutulmayan fərqlin yaradılması ilə nəticələnmişdir.

Daha öncə tövsiyyə olunan kimi şikayətlər üzrə ekspert qruplarının tərkibinin yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə bərabər, şikayətlərin bir neçə ekspertdən ibarət qrup tərəfindən baxılmasını təmin etmək üçün müvafiq prosedurlara əlavələr edilməlidir. Şikayətçilər ekspert qrupu tərəfindən araşdırılma prosesinə dəvət olunmalıdırlar ki, öz şikayətləri təqdim və qrup tərəfindən dəlillərin müzakirəsində iştirak edə bilsinlər. Ekspert qrupu tərəfindən keçirilən araşdırılma prosesi müşahidəçilər üçün açıq keçirilməlidir.

2011-ci ildə həyata keçirilən və İnzibati Prosesual Məcəllənin də qəbulunu daxil edən hüquqi islahatların nəticəsi olaraq, seçkilərlə əlaqədar şikayət və müraciətlər (Bakı) apellyasiya məhkəmələrində və Ali Məhkəmədə yeni yaradılmış İnzibati və İqtisadi Kollegiyalar tərəfindən baxılır. Bu islahat ATƏT/DTİHB-nun əvvəlki tövsiyələrinə uyğun olaraq rayon və apellyasiya məhkəmələrinin mülki işlər üzrə kollegiyasının qeyri-dəqiq roluna aydınlıq gətirmiş və seçki məsələləri üzrə onların səlahiyyətlərinə xitam vermişdir.

MSK tərəfindən seçki günü təyin olunduğu gündən etibarən Bakı Apellyasiya Məhkəməsi əsasən namizədlərin qeydiyyatı, televiziya da keçirilən dairmi masalar və “exit-poll” keçirən təşkilatların qeydiyyatı ilə bağlı 19 müraciət qəbul etmişdir. Bu ərizələrin ön dördü üzrə sonradan Ali Məhkəməyədə müraciət olunmuşdur. Demək olar ki, bütün şikayət və müraciətlər operativ şəkildə, bir-iki gün müddət təyin edilməklə baxılmışdır.⁴⁶ ATƏT/DTİHB-nun SMM-ı müşahidə müddəti ərzində seçkilərlə əlaqədar bütün proseslərin monitorinqini həyata keçirmiş və qeyd etmişdir ki, bütün məhkəmələr tutarlı əsas gətirmədən şikayətçilərin əlavə sübutlar təqdim etmək vəsatətini rədd etmiş, şikayətçilərin sorğu-sual vermək imkanını məhdudlaşdırmış, MSK-nın təqdim etdiyi dəlillərlə əlaqədar az sual verməklə yanaşı, şikayətçiləri ətraflı sorğu-suala məruz qoymuş, və qərarlarda şikayətçilərin dəlillərini əks etdirməmişdirlər. Bundan əlavə, şikayətlərin baxılması zamanı məhkəmələr Mərkəzi Seçki Komissiyasının Seçki Məcəlləsində təsbit olunmuş prosedur qaydalara riayət etməməsi hallarını nəzərə almamışdır. Bu əlaxsus

⁴⁵ Seçki Məcəlləsinin 112.1.7-9 maddəsi şikayətçinin iştirak və dəlillər təqdim etmək hüququnun tənimasına baxmayaraq, MSK qarşısında şikayətin subyektinə şikayət barədə məlumat vermək və yaxud məsələnin baxılmasına təhkim olunmuş ekspertə şikayətçi tərəfindən rəyin bildirilməsinə imkan yaratmaq tələbini qoymur. ATƏT/DTİHB-nun SMM-nın dərc etdiyi İkinci Aralıq hesabatından sonra baxılan şikayətlərdə MSK şikayətin subyektinə ona qarşı olan iddianın məzmunu ilə əlaqədar məlumatlandırmış və onlara cavab vermək imkanı yaratmışdır. ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitorinq Missiyasının dəfələrlə etdiyi müraciətlərinə baxmayaraq, MSK ekspertləri tərəfindən şikayətlərin baxılması prosesinin müşahidəsini aparmaq üçün şərait yaratmamışdır.

⁴⁶ Yeganə istisna hal kimi cənab Həsənlının MSK tərəfindən kampaniya tədbirləri üçün dərc etdiyi yerlər siyahısından verdiyi şikayət idi ki, onu Bakı Apellyasiya Məhkəməsi seçki şikayətlərinin baxılması müddəti çərçivəsində nəzərdən keçirmişdir, lakin aşağı instansiyanın qərarından verilən şikayət ərizəsi oktyabrın 11-də daxil olmasına baxmayaraq, həmin iş üzrə Ali Məhkəmənin iclası yalnız oktyabrın 25-də keçirilmişdir.

imzaların yoxlanılması prosesi zamanı namizədliyi irəli sürülmüş şəxslərə iştirak etmək üçün imkanın yaradılmamasından verilən şikayətlərə aid hallarda müşahidə olunmuşdur.

Namizədlərin qeydiyyatı üzrə MSK-nın qərarlarından şikayət edənlər əsas iki iddia irəli sürmüşdür: qanunla tələb olunmasına baxmayaraq, imzaların yoxlanılması prosesinin vaxtı barədə namizədlərə və ya onların səlahiyyətli nümayəndələrinə MSK tərəfindən məlumat verilməmişdir; və MSK-nın işçi qrupunun tərkibində olan dəstxət ekspertinin imzaların saxta olması barədə “fərziyyələri” qeydiyyatdan imtina üçün tutarlı əsas hesab edilə bilməz.

Seçki Məcəlləsinin 59.3 maddəsinin tələbinə əsasən imza vərəqələri yoxlanılarkən müvafiq seçki komissiyasında namizədlər, onların səlahiyyətli nümayəndələri iştirak edə bilər və müvafiq seçki komissiyası “imza vərəqələrinin yoxlanılması haqqında...qabaqcadan məlumat verməlidir”. MSK iddia etmişdir ki, səlahiyyətli nümayəndələrə qeydiyyat sənədlərin təqdim edilməsi zamanı imzaların növbəti yeddi gün ərzində yoxlanacağı və onların iştirakının mümkünüyü barədə məlumat verilmişdir. Şikayətçilər tərəfindən təqdim olunan dəlilləri araşdırarkən Bakı Apellyasiya Məhkəməsi şikayətçilərdən imzaların yoxlanılması prosesində iştirak etmək istəkləri haqqında MSK-ya məlumat verib-verməməsini soruşmuş, lakin qanunla namizədlər qarşısında belə bir tələb qoyulmur. Məhkəmə qərar vermişdir ki, xəbərdarlığın verilməməsi MSK-nın qərarlarının ləğvinə və yaxud imzaların yoxlanılması prosesinin təkrarən həyata keçirilməsi üçün yetərli əsas vermir.

Şikayətçilər həmçinin MSK-nın ekspert qrupunun imzaların güya “bir nəfər tərəfindən digərlərinin yerinə atılması” kimi əsaslarla saxta imzaya “oxşaması” səbəbindən etibarsız hesab etməsini məhkəmədə mübahisələndirilmişdir. Şikayətçilər öz müraciətlərində qeyd etmişdirlər ki, MSK-nın ekspert qrupunun hipotezaları və yaxud fərziyyələri qeydiyyatdan imtina üçün əsas çıxış edə bilməz və məhz bu məsələ 2010-cu ildə keçirilən parlament seçkilərindən sonra Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin (AİHM) icraatında olan bir çox işlərdə öz əksini tapmışdır.⁴⁷ Bakı Apellyasiya Məhkəməsi Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarlarının ekspert qrupunun fərziyyələrinə əsasən verilməsinin qanunveriliciyə uyğun olub-olmaması ilə əlaqədar məsələyə baxmamışdır; əksinə, Məhkəmə namizədin qeydiyyatdan keçmək üçün yetərinə imza təqdim etməməsi fikrində qalmaqla, MSK-nın qərarlarını qüvvədə saxlamışdır.⁴⁸

Namizədlərin qeydiyyatdan keçməsi üçün ayrılan müddət potensial namizədlərin hüquqlarını təmin etmək üçün yetərli olmamışdır. Qeydiyyatdan keçməyən iddialı şəxslər öz şikayətlərində göstərmişdirlər ki, onların imza toplamaq üçün yetərli qədər vaxtları olmamışdır və təfəssilatlı yoxlamanın keçirilməsi üçün imzaların yoxlanılması müddəti çox qısadır. İmzaların yoxlanılması prosesinin son tarixi seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının başlanğıc günü ilə üst-üstə düşmüşdür. Beləliklə, qeydiyyata alınmayan iddialı şəxs, hətta məhkəmədə işi uda bilsə belə, seçkiqabağı təşviqat müddətindən tam yararlanma bilməyəcəkdir. 22 günlük təşviqat müddətinin 11 gününün keçməsinə baxmayaraq iddialı şəxslərin şikayətləri hələ də Ali Məhkəmədə baxılmaqda idi.

Polisə müqavimət ittihamı ilə həbs olunan üç şəxsin işi üzrə dinləmələr zamanı Bakı Apellyasiya Məhkəməsi video yazıların baxılması ilə əlaqədar müdafiə tərəfinin verdiyi vəsətəti

⁴⁷ Məsələn, Ənnağı Hacıbəyli Azərbaycana qarşı (AİHM, 2011) və Behbudov Azərbaycana qarşı (AİHM, 2011) işlərinin hər biri üzrə Məhkəmə tərəflərlə kommunikasiya aparmaqdadır və Azərbaycan Hökumətindən özbaşına qərarların verilməsindən qorunma mexanizmi də daxil olmaqla, imzaların yoxlanılması prosesi barədə daha ətraflı məlumatın verilməsini xahiş etmişdir.

⁴⁸ Dörd hal üzrə Bakı Apellyasiya Məhkəməsi dəstxət ekspertindən məhkəmə üçün imzaları yoxlamağı qərar vermişdir.

əsassız olaraq rədd etmişdir. Məhkəmə həmçinin heç bir əsas gətirmədən cənab Həsənin şikayəti əsasında baxılan işdə namizədlərin keçirdiyi dairə-mənasın video-görüntülərinin baxılması barədə qaldırılan vəsasəti təmin etməmişdir.

Şikayətçilərin bütün dəlilləri məhkəmələr tərəfindən dinləmələr zamanı nəzərdən keçirilməli və qərarlarında öz əksini tapmalıdır. Qanunun tələbinə əsasən, məhkəmə öz qərarlarının tam qanuni əsaslarla qəbul olunması izah etmək məqsədilə tərəflərin dinləmələr zamanı səsləndirdiyi arqumentləri qərarlara daxil etməlidir. Şikayətçinin əlavə dəlillər təqdim etməklə əlaqədar verdiyi vəsasətlərin təmin edilməməsi qanunun müvafiq müddəalarına istinad etməklə əsaslandırılmalıdır və mürəciətlər olduğu təqdirdə, MSK-nın yol verdiyi prosedur çatışmamazlıqları da araşdırılmalıdır.

XIII. MİLLİ AZLIQLARIN İŞTİRAKI

2009-cu ildə keçirilən əhalinin siyahıyalınmasına əsasən milli azlıqlar toplam əhalinin doqquz faizini təşkil edir.⁴⁹ Konstitusiyə ölkədə yaşayan azlıqların dil, mədəni, təhsil və digər hüquqlarını təmin edir. Hökumət milli azlıqların mədəni tədbirlərini dəstəkləyir və üç dildə (Azərbaycan, Rus və Gürcü dillərində) orta təhsil proqramlarını və ibtidai siniflərdə isə bir neçə azlıqların dillərinin tədrisini təmin edir.

Milli azlıqların parlament də daxil olmaqla, ictimai və siyasi həyatda geniş təmsil olunması ilə bərabər, 1993-cü ildə yaradılmış Milli Azlıqlar Şurası artıq iclaslar keçirmir. İrəqçiliyə və Dözümsüzlüyə qarşı Avropa Komissiyasının son monitoring hesabatı qeyd etmişdir ki, “milli/etnik azlıqlarla əlaqədar qanuni çərçivə hələ zəif olaraq qalmaqdadır. Milli/etnik azlıqlar öz dillərində tədris almaqla əlaqədar praktiki çətinliklərlə üzləşdiklərini qeyd etmişdirlər.”⁵⁰

Qanunvericilikdə seçki bülletenlərinin və ya digər seçki materiallarının milli azlıqların dilində dərc olunması ilə əlaqədar heç bir tələb mövcud deyil.⁵¹ Milli azlıqların məskunlaşdığı ərazilərdə ATƏT/DTİHB-nun SMM-1 yerli şuraların və seçki komissiyaların tərkibində milli azlıqların nümayəndələrin olmasını qeyd etmişdir. Azlıqlarla əlaqədar məsələlər təşviqat kampaniyası dövründə nəzərəçarpan yer tutmamışdır.

XIV. YERLİ VƏ BEYNƏLXALQ MÜŞAHİDƏÇİLƏR

Seçki Məcəlləsi yerli və beynəlxalq seçki müşahidəsinin aparılmasını nəzərdə tutur. Ölkə vətəndaşları fərd olaraq və ya namizəd, siyasi partiya və qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndəsi kimi müşahidəçi qismində qeydiyyatdan keçə bilərlər. Əhatəli proses şəraitində

⁴⁹ Milli azlıqlar dedikdə Ləzgilər, Ruslar, Talışlar, Tatlar, Avarlar, Ukraynalılar və Gürcülər nəzərdə tutulur.
⁵⁰ İDAK-in 2011-ci ildə Azərbaycan üzrə təqdim etdiyi hesabatı baxın (dördüncü monitoring mərhələsi):
<http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/azerbaijan/AZE-CbC-IV-2011-019-ENG.pdf>.

⁵¹ BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsinin 1996-cı il 25-ci Ümumi Şərhinin 12 bəndində qeyd olunur ki, “...seçkilərlə əlaqədar məlumatlar və materiallar azlıqların dilində olmalıdır...” 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədi və xüsusilə onun 32.5 bəndində milli azlıqların hüquqlarının qorunması haqda qeyd olunur ki, onlar “...ana dillərində məlumat yaymalı, məlumat əldə etməli və mübadilə edə bilməlidirlər”.

MSK və DSK-lar 51,898 müşahidəçini qeydə almışdılar.⁵²

Əsas iki seçki müşahidə təşkilatı - Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası (AVCIYA) və Seçki Monitorinqi və Demokratiyanın Tədrisi Mərkəzi (SMDT) uzunmüddətli və qısamüddətli müşahidə missiyaları həyata keçirmiş, aralıq hesabatları və seçki günü üzrə müşahidələrini ictimaiyyətə təqdim etmişdirlər. SMDT hüquqi şəxs statusu almağa müvəffəq olmamış və bu səbəbdən təşkilatın könülləri seçkini müşahidə etmək üçün fiziki şəxs kimi akkreditasiyadan keçmişdirlər.⁵³ SMDT-nin ATƏT/DTİHB-nun Seçki Monitorinq Missiyasına verdiyi məlumatlara əsasən, polis və ya yerli icra hakimiyyət orqanları müşahidəçilər üçün evlərdə keçirilən təlim kurslarının gedişatına müdaxilə etmişdirlər. Bu hallar onların azad toplaşma hüququnu məhdudlaşdırmışdır.⁵⁴

Rəsmi orqanlar vətəndaşların istənilən müşahidə qruplarının qarşısında lüzumsuz məhdudiyyət qoymadan onların qeydiyyatdan keçməsinə və təşkilatlanmaq və toplaşmaq azadlıqlarına maneə yaratmadan öz fəaliyyətlərini icra etməsinə təmin etməlidir.

MSK seçki günü “exit-poll” keçirmək üçün dörd fərqli təşkilatı qeydiyyata alıb. Bunlarla bərabər, sənədləri təqdim edən təşkilatlardan biri – “Sumqayıt Gənclərinin Hüquqi Maarifləndirilməsi” İB müvafiq təcrübə ilə əlaqədar qoyulan tələbə cavab vermədiyinə görə qeydə alınmamışdır. MSK-nın yetərli/müvafiq təcrübə anlayışını izah etməməsinə baxmayaraq, Bakı Apellyasiya Məhkəməsi və sonradan Ali Məhkəmə İctimai Birliyin şikayətini təmin etməmişdir. Digər təşkilat - Hüquq və İnkişaf İctimai Birliyi MSK-nın tətbiq etdiyi təcrübə tələbi ilə əlaqədar məhkəməyə göndərdiyi müraciətində qeyd etmişdir ki, bu Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənən məhdudiyyət mənası daşıyır və bu səpkili tələbləri tətbiq etmək MSK-nın qayda yaratmaq səlahiyyətindən kənarıdır. Şikayət Bakı Apellyasiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmə tərəfindən rədd edilmişdir.

XV. SEÇKİ GÜNÜ

Seçki günü ümumən sakit və dinc keçmişdir. Seçki günündə BSMM-nin müşahidəçiləri yüksək seçici iştirakı barədə məlumatlar vermiş; MSK ilkin olaraq bu rəqəmin 72,3%, sonradan isə dəqiqləşdirərək 71,6% olmasını elan etmişdir. MSK seçkilərin ilkin nəticələrini oktyabrın 9 saat 22:00-dan az sonra öz İnternet sahifəsində yerləşdirmişdir və seçki gününün gecəsi və növbəti gün ərzində müntəzəm olaraq yenilənmişdir. Məntəqələr üzrə seçki nəticələrin daxil edilməsi ilə bərabər təfərrüatlı ilkin nəticələrin dərc olunması şəffaflığın təmin edilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımdır.

⁵² 6030 nəfər MSK və 45,868 müşahidəçi isə DSK-lar tərəfindən qeydə alınmışdır. Toplam müşahidəçi sayından 26,335 nəfəri fərdi olaraq və ya namizədin, 5033 nəfər isə qeyri-hökumət təşkilatlarının və 20,530 nəfər siyasi partiya və hərəkət nümayəndəsi kimi qeydə alınmışdır. MSK həmçinin 1295 beynəlxalq müşahidəçini qeydə almışdır.

⁵³ SMDT AİHM-də Azərbaycana qarşı iki işlə çıxış etmişdir: birincisi 2008-ci ildə təşkilatın təkrar qeydiyyatdan keçməsi, ikincisi isə SMDT-nin rəsmi qeydiyyatdan keçməsi müraciətinə münasibətdə Ədliyyə Nazirliyinin hərəkətsizliyi ilə bağlı olmuşdur. Həmçinin, ATƏT-in 1990-ci il Kopenhagen Sənədinin 8-ci bəndində qeyd olunur ki: “üzv dövlətlər seçkilər keçirilən dövlətdə yerli və beynəlxalq müşahidəçilərin olmasını seçki prosesinin daha təkmilləşdirilməsi kimi qəbul etməlidirlər”.

⁵⁴ Bu ATƏT-in 1990-ci il Kopenhagen Sənədinin 10.3 bəndi və MSQBP-ın 22 maddəsi ilə ziddiyyət təşkil edir.

A. AÇILIŞ VƏ SƏSVERMƏ

Müşahidə missiyasının əhatə etdiyi seçki məntəqələrinin 21%-də açılış prosedurları mənfə qiyətləndirilmişdir; bunun əhəmiyyətli dərəcədə yüksək rəqəm olması ciddi problemlərin mövcudluğuna dəlalət edir. Prosedur çatışmamazlıqlarına tez-tez rast gəlmək mümkün idi: MSK tərəfindən verilən bülletenlərin sayılmaması, elan olunmaması və həmin rəqəmin protokola daxil edilməməsi (müşahidə aparılan məntəqələrin 39%-də), seçki qutularının möhürlərinin seriya nömrələrin elan və qeyd olunmaması (müşahidə aparılan məntəqələrin 19%-də). Mövcud tələblərə zidd olaraq müşahidənin əhatə etdiyi MnSK-ların 30% qeydiyyatdan çıxma və rəqələri ləğv edilməmişdir (ölkə üzrə bu və rəqələrin toplam sayı 420,000-nə yaxındır), və bununla da, hesabatlılığın təmin olunması və potensial saxtakarlığın qarşısının alınması üçün minimal tədbirlər həyata keçirilməmişdir. Müşahidə aparılan məntəqələrin 10-da seçki prosesinin bəzi mərhələləri iştirak edən şəxslərə aydın görünməmişdir, dörd halda isə müşahidəçilərə müşahidə aparmaqda mənəələr yaradılmışdır. Bir neçə istisnaları çıxmaqla, məntəqələr təyin olunmuş vaxtda açılmış; ləngimələr olan yerlərdə isə bu 15 dəqiqədən artıq çəkməmişdir.

BSMM-nin müşahidəçiləri əhatə etdikləri məntəqələrinin 12%-də səsvermə prosesini mənfə olaraq qiymətləndirmişdirlər və bu da yüksək bir göstəricidir. MnSK üzvlərinin və seçicilərin seçki prosedurları barədə bilikli olması ilə yanaşı, BSMM müşahidəçiləri səsvermənin gedişi zamanı bir sıra prosedur pozuntuları qeyd etmişdirlər: 50 seçki məntəqəsində seçici siyahılarında ehtimala görə bir birinə oxşar qrup imzaların olması və 39 seçki məntəqəsində seçki qutularına topa bülleten atılmasının izləri aşkarlanmışdır. Digər prosedur pozuntuları arasında düzgün möhürlənməmiş seçki qutularını (müşahidə aparılan məntəqələrin 4%) və bir şəxsin bir neçə dəfə səsverməsini (müşahidə aparılan məntəqələrin 1%) qeyd etmək olar. Müşahidə aparılan məntəqələrin 19%-də seçicilər şəxsiyyəti təsdiq edən hətta heç bir sənədə göstərmədiyi halda, onlara səsvermək hüququ verilmişdir. Kameralar quraşdırılmış 540 seçki məntəqəsinin 99-da beynəlxalq müşahidəçilər var idi, lakin kameraların heç də hamısı MnSK-lar tərəfindən idarə olunmurdu.

BSMM müşahidəçilərinin olduğu yeddi məntəqədə barmaqları artıq işarələnmiş seçicilərə yenidən səs verməyə icazə verilməsi baş vermişdir. Ən çox yayılan və narahatçılıq doğuran məsələ bir şəxsin bir neçə dəfə səsverməsinin qarşısının səmərəli alınmamasıdır: müşahidə aparılan seçki məntəqələrinin 19%-də barmaqların şəffaf mürəkkəblə işarələnməsi heç də bütün hallarda yoxlanılmamış, 10%-də isə mürəkkəb hamıya tətbiq olunmamışdır.

Əhatə olunan məntəqələrin 9%-də bir qism seçicilər bülleteni məxfi şəkildə işarələmişdirlər. BSMM müşahidəçiləri 7% məntəqələrdə qrup şəkildə səsvermə halları barədə məruzə etmişdirlər. 16 seçki məntəqəsində səsvermənin məxfiliyini potensial baxımdan pozaraq, eyni şəxsin digərlərinə “kömək” etməsi halları müşahidə olunmuşdur.⁵⁵ Müşahidə missiyasının səfər etdiyi İnternetə qoşulmuş veb-kameraları olan məntəqələrin 8%-də kameraların quraşdırıldığı nöqtə səsvermənin gizli keçirilməsini bütövlüklə qorumağa imkan vermirdi. BSMM müşahidəçilərin ümumi fikrinə əsasən seçki prosedurlarının həyata keçirilməsi baxımından kameralarla təhciz olunan məntəqələrlə kamera quraşdırılmayan məntəqələr arasında fərqlər müşahidə olunmamışdır, və bu, öz növbəsində kameraların təsir dairəsinin məhdud olmasını təxmin etməyə əsas verir.

⁵⁵ ATƏT-in 1990-ci il Kopenhagen Sənədinin 7.4 bəndi iştirakçı ölkələrdən tələb edir ki, onlar “...səslərin gizli və ya digər ekvivalent pulsuz səsvermə yolu ilə keçirilməsini, nəticələrin hesablanması və sənədləşdirilməsinin dürüst aparılmasını, və rəsmi nəticələrin ictimaiyyətə açıqlanmasını təmin etsinlər”.

Şəhər və rayonlar arasında ümumi qiymətləndirmədə ciddi fərqlər müşahidə olunmamışdır; lakin Lənkəran və Naxçıvan Muxtar Respublikasında müşahidə aparılanlar öz qiymətləndirmələrində daha müsbət fikirə malik idilər, Bakı şəhərində və Bakıdan şərqdə, Qubada, Şəkiddə, Gəncədən şərqdə və Şirvanda olan müşahidəçilərin isə qiymətləndirməsi daha neqativ idi. Hərbi hissələrdə və həbsxanalarda, həmçinin köçkün əhali üçün yaradılan məntəqələrdə vəziyyət ümumi qiymətləndirmədən kəskin şəkildə fərqlənməmişdir.

Müşahidə olunan bir qism xüsusi pozuntular rayonlar arasında fərqləri nümayiş etdirmişdir. Şəhərlərlə (5%) müqayisədə qrup şəklində səsvermə daha çox rayon yerlərində (11%) müşahidə olunmuşdur, şəhərlərdə yerləşən seçki məntəqələrində (3%), rayonlarda isə daha çox (5%) oxşar imzalara rast gəlmək mümkün idi. Bakı və ölkənin digər bölgələrindən fərqli olaraq, barmaqların mürəkkəblə işarələnməsi tələbinə ölkənin cənub bölgələrində daha az əməl olunmuşdur.

BSMM müşahidəçiləri seçki məntəqələrinin içində və kənarında 61 gərgin vəziyyət və həmçinin bir neçə hədə-qorxu və seçicilərin seçiminə təsir etmək cəhdləri qeyd etmişdirlər. Səlahiyyətsiz şəxslər tərəfindən MnSK-ların işinə müdaxilə etməklə və yaxud onu yönəltməklə əlaqədar 61 hal qeydə alınmışdır. Müşahidənin əhatə etdiyi seçki məntəqələrinin 10%-də MnSK üzvləri və müşahidəçilər səsvermə prosesinin heç də bütün mərhələlərini seyr edə bilməmişdilər, və beləliklə, orada baş verən proseslərin şəffaflığı daha aşağı səviyyəyə enmişdir. Seçki məntəqələrinin 78%-də yerli müşahidəçilərin olmasına baxmayaraq, onlar hansı təşkilatı təmsil etmələri barədə BSMM-nin sualına adətən cavab verə bilməmişdilər.

Seçki komissiyalarının tərkibinin əsasən siyasi mənsubiyyətə əsasən formalaşmasına baxmayaraq, bəzi MnSK üzvləri BSMM-nin verdiyi suala cavab olaraq öz siyasi mənsubiyyətini deməkdə çətinlik çəkmişdirlər. Bu hal seçki komissiyalarında plüralizmi və prosesin müxtəlif fikirlərdən yararlanaraq daha səmərəli qurulması ehtimalına kölgə salmışdır.

BSMM-nin ziyarət etdiyi seçki məntəqələrinin yarısından çoxu (54%) hərəkət qabiliyyəti məhdud olan insanlar üçün əlçatmaz idi. BSMM səyyar seçki qutuları vasitəsilə yalnız bir neçə evdə səsvermə hallarını qeyd etmişdir. İki halda isə, qanunun tələbinə zidd olaraq, səyyar seçki qutusunu MnSK-nın yalnız bir üzvü müşayiət etmişdirdi ki, bu da səsvermənin məxfiliyini qorumaq üçün əsas müdafiə tədbirlərinə kölgə salmışdır.

BSMM müşahidəçiləri məruzə etmişdirlər ki, ziyarət etdikləri seçki məntəqələrin üç faizində onlar fəaliyyətlərini məhdudiyətlərdən azad icra edə bilmirdilər və yaxud onlara müşahidə aparmaq üçün MnSK-nın üzvləri tərəfindən yetərli əməkdaşlıq səviyyəsi nümayiş etdirilməmişdir.

B. SƏSLƏRİN HESABLANMASI

Səslərin hesablanması xeyli dərəcədə mənfi hallarla səciyyələnmiş, müşahidə olunan seçki məntəqələrinin 58%-də pis və yaxud çox pis kimi dəyərləndirilmiş və bu prosesdə ciddi problemlərin mövcudluğunu nümayiş etdirmişdir. Səslərin hesablanması zamanı ortaya çıxan konkret məsələlər bunlardır: BSMM-nin müşahidəçiləri MnSK üzvlərinin prosedurları başa düşmək və onlara əməl etmək bacarığına və həmçinin, ümumiyyətlə onlar tərəfindən işin icrasına çox mənfi qiymət vermişdirlər. Qiymətləndirmənin özü bölgələrdən asılı olaraq çox fərqli mənzərə yaratmışdır: beləliklə, Bakı şəhərə və ölkənin qərb bölgələri ilə müqayisədə şimal və cənub bölgələrdə vəziyyət daha neqativ qiymət almışdır, lakin şəhərlərlə bölgələr arasında ciddi fərqlər qeyd olunmamışdır.

Seçki məntəqələri əsasən təyin olunmuş vaxtda bağlanmış və saat 19:00-da seçki məntəqəsində olan seçicilərə səsvermək üçün imkan yaradılmışdır. Doqquz məntəqədə bağlanma prosesinin gecikməsi qeydə alınmışdır, və bu hallarda da gecikmə müddəti 15 dəqiqədən artıq olmamışdır.

Müşahidə missiyası tərəfindən əhatə olunan səsələrin hesablanması üzrə 131 prosesin 23-də seçki qutularına topa bülleten atılması halları qeydə alınmışdır. MnSK-ların əhəmiyyətli hissəsi rəqəmlərin tutuşdurulması prosedurlarına riayət etməmişdirlər: seçici siyahılarında imzaların sayı hesablanmamış (55 məntəqədə), QÇV ilə səsverən seçicilərin sayının dəqiqləşdirilməsi həyata keçirilməmiş (32 məntəqədə), və prosesinin tamlığını və şəffaflığını təmin etmək üçün mütləq olan rəqəmlərin yoxlanılması aparılmamışdır (50 məntəqədə). 21 məntəqədə seçki qutuları açılmayana qədər istifadə olunmamış seçki bülletenləri ləğv edilməmişdir. Müşahidə aparılan 13 məntəqədə seçki qutusunun üzərindəki kilitin möhür nömrəsi açılış zamanı sənədlərdə qeyd olunan nömrə ilə eyni çıxmamışdır; 4 məntəqədə kilitlər müvafiq qaydada bağlı deyildirlər.

Səsələrin hesablanması prosesində yetərincə şəffaflıq təmin olunmamışdır. BSMM-nin müşahidəçiləri qeyd etmişdirlər ki, əhatə olunan 24 məntəqədə səsələrin hesablanması prosesini aydın şəkildə müşahidə etmək mümkün olmamışdır və ümumi məntəqələrin 1/3-də müşahidəçilər bülletenin üzərində hansı namizədin qarşısında işarə olmasını aydın görə bilməmişdirlər. Müşahidənin əhatə etdiyi 17 məntəqədə, müraciətə baxmayaraq, yerli və xarici müşahidəçilərə bülletenlərlə tanış olmaq imkanı yaradılmamışdır. 19 seçki məntəqəsində isə bülletenlərdəki səsələrin hesablanması ağılabatan və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməmişdir. Müşahidə olunan 12 məntəqə səsələrin hesablanması zamanı MnSK üzvləri olmayan kənar şəxslər prosesdə iştirak etmişdirlər. 14 seçki məntəqəsində BSMM-nin müşahidəçiləri bir namizədin topladığı səsələrin digər namizədə yazılması da daxil olmaqla, seçici siyahılarının, nəticələrin, protokolların saxtalaşdırılması haqqında məlumat vermişdirlər.

Müşahidə olunan məntəqələrin 42-də MnSK üzvləri yekun protokola nəticələrin daxil edilməsində çətinliklər çəkmiş, və bir sıra hallarda, tələblərə baxmayaraq, yekun protokol qələmlə doldurulmamışdır. 15 məntəqədə yekun nəticələrin protokola tam daxil edilməməsinə baxmayaraq, MnSK üzvləri protokolu artıq imzalamışdılar. BSMM və namizədlərin müşahidəçiləri müraciət etsələr belə, adətən protokolun sürətini əldə edə bilməmişdirlər. Müşahidə olunan məntəqələrin yarısından çoxunda, qanunvericiliyin tələbinə zidd olaraq, MnSK ictimaiyyətin tanış olması üçün yekun protokolun sürətini müvafiq lövhəyə yerləşdirməmişdir.

Səsələrin hesablanması müşahidə olunan 18 halda BSMM-nin müşahidəçiləri qeyd etmişdirlər ki, səsələrin hesablanması və protokolun doldurulması başa çatdıqdan sonra, MnSK bəlli olmayan səbəblərdən sənədlərin DSK-ya çatdırılmasını ləngitmişdir. Müşahidə olunan seçki məntəqələrin 17-də DSK-ya protokol aparılarkən MnSK sədrini digər iki üzv müşayiət etməmişdir.

Səsələrin hesablanması zamanı aparılan müşahidə nəticəsində BSMM müşahidəçiləri 15% məntəqələrdə seçici siyahılarına adların daxil edilməsi, həmçinin bir namizədin aldığı səsələrinin digər namizədə yazılması da daxil olmaqla, protokolların nəticələri ilə manipulyasiyalar halları haqda məlumat vermişdirlər. Nəticələrin protokollaşdırılmasının müşahidəsi 125 DSK-dan 95-də aparılmışdır. Məntəqə seçki komissiyasının təqdim etdiyi nəticələrin yoxlanılması və emal olunması kimi mühüm prosedurlara adətən riayət olunmamışdır.

C. NƏTİCƏLƏRİN PROTOKOLLAŞDIRILMASI VƏ ELAN OLUNMASI

BSMM-nin müşahidəçiləri toplam 125 DSK-dan 96-da nəticələrin protokollaşdırılmasını müşahidəsi etmişdirlər. 23 DSK-da sözügedən proses pis və yaxud çox pis olaraq qiymətləndirilmişdir. Nəticələrin protokollaşdırılması prosesinin xüsusi aspektləri haqqında qeyd etmək olar ki, BSMM-nin müşahidəçiləri bu prosesin əlaxsus şəffallığına mənfi qiymət vermişdirlər. Səslərin hesablanması üzrə 24 halda heç də bütün iştirakçılar prosesi tam müşahidə edə bilməmiş, bir neçə müşahidəçi qeyd etmişdir ki, DSK-lar tərəfindən onlara qarşı tam əməkdaşlıq mühiti yaradılmamış və yaxud nəticələrin protokola daxil edilməsi prosesinin müşahidəsi məhdudlaşdırılmışdır.⁵⁶

Yerli və beynəlxalq müşahidəçilər tərəfindən seçki prosesinin bütün mərhələlərinin azad və maneəsiz müşahidə etməsini və xüsusilə səsvermə, səslərin sayılması və nəticələrin protokollaşdırılması prosesində onların seçki məntəqəsinin daxilində azad və maneəsiz hərəkətini təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Nəticələrin protokollaşdırılması prosesində bir sıra digər prosedur çatışmamazlıqları aşkar olunmuşdur: MnSK protokollarının DSK-larda doldurulması (18 hal) və DSK-ların müvafiq rəsmi qərarı olmadan protokollara düzəlişlərin edilməsi (11 hal). Bu hallarda BSMM-nin müşahidəçiləri seçki nəticələrinin dəyişdirilməsi və səslərin hesablanması prosesinin düzgün aparılmamasının ciddi narahatlıq doğurması barədə fikirlər söyləmişdirlər.

Məntəqələrin təqdim etdiyi nəticələrin yoxlanılmaması və onların müvafiq qaydalara uyğun işlənilməməsi kimi əhəmiyyətli prosedurlara adətən əməl olunmamışdır. MSK-nın təlimatlarına baxmayaraq, MnSK-ların təqdim etdiyi protokollardakı nəticələrin DSK-ların komputerləşmiş proqramına daxil edilməsi adətən müvafiq MnSK-nın sədri olmadan həyata keçirilmişdir (müşahidə olunan 23 hal) və kompüterə daxil olunan məlumatın çap olunmuş nüsxəsi dərhal çıxarılmamış (29 hal) və yaxud müvafiq protokolla tutuşdurulmamışdır, DSK-nın və müvafiq MnSK-nın sədrinin imzası ilə təsdiqlənməmişdir (34 hal). Kompüterdən çap olunan protokollar 11 halda əslilə uyğun olmamışdır. 22 halda isə kompüterdən çap olunan nüsxələr müşahidəçilərə təqdim olunmamışdır.⁵⁷

Müşahidə missiyasının əhatə etdiyi nəticələrin protokollaşdırılması prosesinin 47%-də namizədlərin nümayəndələri ilə rastlaşmaq mümkün idi ki, bunların da əksər hissəsi hazırkı Prezidenti, daha az hissəsi isə cənab Həsənlini təmsil edirdi (müvafiq olaraq 33 və 19 faiz). BSMM-nin müşahidəçilərinin əhatə etdikləri məntəqələrin 32%-də yerli müşahidəçilərin müşahidə aparmasını qeyd etmişdirlər. Nəticələrin protokollarlaşdırılması prosesində kənar şəxslərin seçki məntəqəsinin/dairəsinin içində olması ilə əlaqədar 5 hal qeyd olunmuşdur ki, bunlardan da yalnız iki halda onlar DSK-ların işinə müdaxilə edirdi və yaxud onların işini yönləndirirdi.

Ciddi prosedur pozuntuları səbəbindən DSK-lar tərəfindən hansısa bir məntəqə seçki komissiyasının təqdim etdiyi nəticələrin tanınmaması və yaxud səslərin təkrar sayılması ilə bağlı qərarın verilməsi halları ATƏT/DTİHB-nun SMM tərəfindən müşahidə olunmamış və bu səpkili məlumat daxil olmamışdır.

⁵⁶ BSMM-nin müşahidəçilərinə 22, 28, 32, 49 və 110 sayılı DSK-lar daxil olanda, MnSK-ların kompüterdən çap olunmuş nəticələrini əldə etmək üçün bir neçə DSK-da tam imkan yaradılmamışdır.

⁵⁷ MSK təlimatlarına zidd olaraq, bir neçə DSK sədri BSMM-a demişdir ki, MnSK nəticələrinin kompüterdən çap olunmuş nüsxəsi yalnız bütün protokollar işləndəndən sonra əldə oluna bilər.

Topa bülletenlərin qutulara atılması və protokollarının dəyişdirilməsi kimi ciddi pozuntuların qarşını almaqla seçki prosesinin bütövlüyünü yaxşılaşdırmaq istiqamətində siyasi iradə nümayiş olunmalıdır. Dövlət qurumları şübhəli halların hər birini ciddi şəkildə araşdırmalı və qanunu pozmaqla təqsirli bilinən şəxsləri mühakimə etməlidirlər.

MSK yekun nəticələri qanunda göstərilən müddət çərçivəsində - oktyabrın 17-də dərc etmişdir. Konstitusiyaya Məhkəməsi yekun nəticələrə oktyabrın 19-da təsdiq etmiş və yeni seçilmiş Prezidentin andiçmə mərasimi həmin gün keçirilmişdir.

XVI. SEÇKİSONRASI PROSESLƏR

A. SEÇKİSONRASI PROSESLƏR

İlkin nəticələrin elan olunmasından bir gün sonra, oktyabrın 10-da, hazırkı Prezident İ. Əliyev xalqa müraciət edərək, azad və şəffaf xarakterizə etdiyi seçkilərdə öz qələbəsini elan etmişdir. Əksər digər namizədlərin prezidenti qələbə münasibətilə təbrik etməsinə baxmayaraq, onun əsas rəqibinin - cənab Həsənlinin (DQMŞ) seçki qərarı seçki günü iri miqyaslı seçki saxtakarlığının baş verməsini iddia edərək, seçkilərin nəticəsini tanımadıqlarını bəyət etmiş, nəticələrin ləğv olunmasına və seçkilərin təkrar keçirilməsini çağırmışdır.

Oktyabrın 12-də DQMŞ Bakıda təkrar seçkilərin keçirilməsi tələbi ilə seçkidən sonra ilk dinc nümayişini keçirmiş və ATƏT/DTİHB-nun SMM həmin etiraz aksiyasının müşahidəsini aparmışdır. Aksiyadan əvvəl Bakı Şəhər baş Polis İdarəsi Demokratik Qüvvələrin Milli Şurasına xəbərdarlıq etmişdir ki, sonuncunun müraciətində qeyd olunan şüarlardan başqa şüarların səslənməsinə, həmçinin iğtişasa və qarşıdurmaya səbəb ola biləcək hər hansı addımın atılmasına imkan verməsinlər.⁵⁸ Etirazçılar ərazini tərk etməyə başlayanda, polis onların yaxındakı metro stansiyasına keçidinin qarşısını bəlli olmayan səbəblərdən bağlamışdır. Bundan sonra baş vermiş qarşıdurma nəticəsində polis altı nəfəri həbs etmiş və onlardan dörd nəfərə qarşı 10 gündən 15 günə qədər inzibati həbs qətimkanı seçilmiş, iki nəfər isə məhkəmə tərəfindən cərimələnmişdir. Oktyabrın 27-də DQMŞ seçkilərin təkrar keçirilməsi ilə əlaqədar tələblərini bir daha səsləndirmək üçün yenidən etiraz aksiyası keçirmişdir.

Oktyabrın 31-də Baş Prokurorluq seçki monitorinq missiyasının keçirilməsi üçün xaricdən maliyyə alması ehtimalına görə SMDT-nin ofisində axtarış aparmış və seçkilərin müşahidəsi üzrə hesabatın nüsxələrini, maliyyə sənədlərini və iki kompyuterin prosessorunu istintaq məqsədləri üçün müsadirə etmişdir. Axtarış aparıldığı günə qədər SMDT rəhbərliyi dəfələrlə Baş Prokurorluğa çağırılmış və aydın olmayan ittihamlarla əlaqədar sorğu-sual olunmuşdurlar. Noyabrın 25-də Baş Prokurorluq SMDT-nin direktoru Anar Məmmədliyə xəbərdarlıq etmişdir ki, SMDT-ya qarşı açılan cinayət işi ilə əlaqədar o, Avropa İttifaqının Şərq Tərəfdaşlıq ölkələrinin Vilnüs şəhərində keçirdiyi sammitində iştirak edə bilməyəcək, çün ki, onun ölkədən kənar buraxılmaması ilə bağlı artıq bütün sərhəd-keçid məntəqələrinə göstəriş verilmişdir. Mətbuatda gedən məlumatlara əsasən, 16 dekabr tarixində SMDT-nin direktoru Anar Məmmədli qeyri-qanuni sahibkarlıqla məşğul olma ittihamı ilə həbs edilmiş və barəsində üç ay müddətinə həbs-qətimkan tədbiri seçilmişdir.⁵⁹

⁵⁸ <http://en.apa.az/xeber/baku-city-main-police-office-issues-warn-201005.html> səhifəsində tanış olmaq olar.

⁵⁹ <http://www.osce.org/odihr/109671> səhifəsinə baxın.

Noyabr ayının əvvəlində daha iki jurnalist məhkum olunmuşdur. *Nota Bene* qəzetinin redaktoru Sərdar Əlibəyli xuliqanlıq maddə ilə təqsirli bilinib, 4 il müddətinə və blogger Rəşad Ramazanov narkotik maddələrin saxlanılması və satılması maddəsi ilə təqsirli bilinərək, 9 il müddətinə azadlıqdan məhrum olunmuşdur. Hər iki şəxs iddia etmişdirlər ki, onlara qarşı irəli sürülən ittihamlar uydurmadır və onlar məhz tənqidi jurnalist olmaqları səbəbindən mühakimə olunmuşdurlar. Noyabrın 13-də dövlətə malik *Azərbaycan* nəşriyyatı qəzetin ona olan borcunun ödəmə vaxtını uzatmaqdan imtina etdiyinə görə müstəqil *Azadlıq* qəzeti çapı dayandırmışdır.

B. SEÇKİSONRASI ŞİKAYƏTLƏR VƏ MÜRACİƏTLƏR

ATƏT/DTİHB-nun SMM DSK-lar tərəfindən seçki günündən sonra MnSK-larda və DSK-larda baş verən pozuntulardan və müşahidə prosesinə əngəllərin yaradılmasından verilən beş şikayət haqqında məlumat almışdır. DSK-lar bütün şikayətləri əsassız hesab edərək, rədd etmişdirlər.

Seçki günündən sonra MSK dörd şikayət və müraciətlərə baxmışdır. İki DSK-ların qərarlarından, biri müşahidəçidən və biri də seçki günü səsvermə, səslərin hesablanması və nəticələrin protokollaşdırılması zamanı baş verən pozuntulardan cənab Həsənlinin verdiyi şikayət idi. Şikayətlərin ekspert qrupu tərəfindən baxılması prosesində MSK şikayətçilərə tam iştirak və öz şikayətini təqdim etmək imkanı təmin etməmişdir. Şikayətlərdən biri baxılması üçün DSK-ya göndərilmiş və sonradan sonuncu tərəfindən rədd edilmiş, digər üçü isə birbaşa MSK tərəfindən rədd edilmişdir. Bakı Apellyasiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmə MSK-nın çıxardığı qərarları qüvvədə saxlamışdır.

DQMŞ Seçki Məcəlləsinin 1085 MnSK-da və 96 DSK-da ehtimal olunan toplam 2105 pozuntu halını əks etdirən sənədlər toplusu hazırlamışdır. DQMŞ müşahidəçiləri tərəfindən pozuntuların baş verməsini iddia edən yazılı izahatlar cənab Həsənlinin MSK-ya təqdim etdiyi şikayətin və ayrıca olaraq seçkinin nəticəsi ilə əlaqədar Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə verdiyi müraciətin əsasını təşkil etmişdir. Şikayətçi tərəfindən yazılı izahatların əslı deyil, fotosürətini təqdim etməsi əsasında oktyabrın 12-də verilən birinci şikayət oktyabrın 13-də MSK tərəfindən rədd edilmişdir. Şikayətlə bərabər sənədlərinin əslinin təqdim olunması ilə əlaqədar nə Seçki Məcəlləsində, nə də ki, MSK-nın təlimatlarında heç bir tələb öz əksini tapmayıb. MSK şikayətin rədd edilməsi qərarını cənab Həsənlinin nümayəndəsinin iştirakı olmadan qəbul etmişdir, çün ki, sonuncu MSK iclası ilə eyni gündə ehtimala görə kiçik inzibati pozuntu səbəbindən polis tərəfindən nəzarətə alınmışdır. Cənab Həsənlinin nümayəndəsi iddia etmişdir ki, izahatların əslini MSK-ya apardığı vaxt onu həbs etmişdirlər.

Apellyasiya şikayəti verildikdə, məhkəmələr MSK-nın qərarlarını qüvvədə saxlamışdır və buna əsas kimi şikayətin mahiyyəti üzrə baxılmasının mümkünsüzlüyü və izahatların əslinin əvəzinə fotosürətinin təqdim olunması səbəbindən iddianın texniki əsaslarla rədd edilməsi çıxış etmişdir.⁶⁰ Cənab Həsənlinin MSK-nın qərarından sonra seçkilərin nəticəsi ilə əlaqədar verdiyi apellyasiya şikayəti Bakı Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən şikayətçinin ərizəsinə əlavə olan izahatların seçkilərin yekun nəticələri elan olunana qədər MnSK-lara, DSK-lara və ya MSK-ya təqdim olunmaması səbəbindən rədd edilmişdir. Məhkəmələr şikayətçinin təqdim etdiyi digər dəlilləri (bülletenləri, protokolları və video görüntüləri) qəbul etməmişdirlər.

⁶⁰ *Namet Əliyevin* Azərbaycana qarşı AİHM-nin çıxardığı qərarında (2010) Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, fotosürətlər məhkəmələr tərəfindən qəbul olunmalıdır. Bu iş 2005-ci ildə keçirilən parlament seçkilərindən sonra AİHM-nə təqdim olunmuşdur. Məhkəmə seçkilərlə bağlı müraciətlərə baxılması prosesində və xüsusilə şikayətlərin qəbul olunması mərhələsində həddindən artıq formalizmə qarşı çıxış edən Venesiya Komissiyasının 2002-ci ildə qəbul etdiyi Seçki Məsələləri üzrə Nümunəvi Təcrübə Məcəlləsini qeyd etmişdir.

Ümumilikdə Bakı Apellyasiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmə dörd iş üzrə müraciətlərə baxmışdır: hər bir iş üzrə məhkəmələr MSK-nın qərarlarını güvvədə saxlamışdılar. İşlərə tələsik baxılmış və təqdim olunmuş sənədlərin baxılması üçün vaxt ya heç ayrılmamış və yaxud da yetərincə təmin olunmamışdır. İki iş üzrə şikayətinin şahid dəvət etmək məqsədilə dinləməni təxirə salmaq vəsatəti qəbul edilməmişdir və bir iş üzrə isə şikayətinin vəkilinin iştirakını təmin etmək üçün məhkəmə işin baxılması vaxtı haqqında bildirişi kifayət qədər vaxtında təmin etməmişdir.

Yekun nəticələrin MSK tərəfindən Konstitusiyaya Məhkəməsinə təsdiq üçün göndərildiyi 17 oktyabr tarixində bir iş üzrə Ali Məhkəmədə hələ də şikayət baxılmamış qalmışdır və digər iki iş üzrə apellyasiya şikayətinin verilməsi üçün nəzərdə tutulan müddət hələ də bitməmişdir. Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən yekun nəticələrin təsdiqindən əvvəl açıq qalmış məsələlər üzrə qərar vermək üçün oktyabrın 18-də Bakı Apellyasiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmə seçki şikayətləri ilə əlaqədar olan işlər üzrə tələsik şəkildə dinləmələr keçirmişdirlər. Buna baxmayaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən oktyabrın 19-da nəticələrin təsdiqləndiyi gün, üç iş üzrə şikayət vermək üçün nəzərdə tutulan müddət hələ də başa çatmamışdır. Oktyabrın 22-də Ali Məhkəmə sözügedən son üç məsələ üzrə yekun dinləmələr keçirmişdir.

Nəticələrin Konstitusiyaya Məhkəməsinə göndərilməsindən əvvəl şikayət vermək müddətinin başa çatmasını təmin etmək məqsədilə Seçki Məcəlləsinə əlavələr edilməlidir və Konstitusiyaya Məhkəməsi şikayətlər üzrə müddətlər başa çatmadan və bütün şikayətlər üzrə qərarlar verilmədən nəticələri təsdiq etməməlidir.

XVII. TÖVSIYYƏLƏR

Mətnə öz əksini tapmış bu tövsiyələr Azərbaycanda seçkilərin keçirilməsi prosesini gücləndirmək və ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərə və demokratik seçkilərin keçirilməsi üzrə qəbul olunmuş digər beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunu təmin etmək məqsədilə atılan səylərin dəstəklənməsi üçün təklif olunurlar. ATƏT/DTİHB-nun 2008 və 2010-cu illərdə təqdim etdiyi yekun hesabatlarında, eyni zamanda 2004-cü və növbəti illərdə ATƏT/DTİHB-nun və Venesiya Komissiyasının AR Seçki Məcəlləsi və ona edilmiş əlavələr üzrə Birgə Rəyində öz əksini tapmış tövsiyələrin əksəriyyəti 2013-cü ildə keçirilən seçkilərə birbaşa şamil oluna bilər.⁶¹ Aşağıdakı tövsiyələr əlavə xarakter daşıyır və əvvəlki illərdə verilən tövsiyələrlə birgə nəzərdən keçirilməli və nəzərə alınmalıdır. ATƏT/DTİHB seçki prosesinin daha da təkmilləşdirilməsi, hazırkı və əvvəlki hesabatlarında əksini tapmış tövsiyələrin həyata keçirilməsi istiqamətində Azərbaycan Hökumətinə dəstək göstərməyə hazırdır.

A. ƏSAS TÖVSIYYƏLƏR

1. Milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğun səviyyə çatdırılması naminə toplaşmaq, ifadə və təşkilatlanmaq azadlığı üzrə mövcud hüquqi çərçivə nəzərdən keçirilməlidir. Mövcud qanunvericilik və tələb olunan dəyişikliklərlə əlaqədar

⁶¹ ATƏT/DTİHB-nun SMM-nin 2008-ci ildə təqdim etdiyi Yekun Hesabatından 1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25 və 27 nömrəli tövsiyələr və SMM-nin 2010-cu ildə təqdim etdiyi Yekun Hesabatından b, c, d, e, və g və 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 14, 15, 16 və 17 nömrəli tövsiyələr 2013-cü ildə keçirilən prezident seçkilərinə birbaşa şamil oluna bilər.

- məsləhələşmələr ictimaiyyətin iştirakı ilə bütün maraqlı tərəflərin qatılması şərti ilə təşkil olunmalıdır.
2. Seçkilərin keçirilməsi üzrə müddət artırılmalıdır ki, potensial namizədlərin iştirakı üçün daha geniş imkanlar yaratsın və seçkilərin idarə edilməsində səmərəlilik təmin olunsun. Xüsusilə, müvafiq hallarda hüquqda təsbit olunmuş imkanlardan səmərəli istifadə etmək üçün son tarixlərə düzəlişlər edilməlidir.
 3. Qərəzsizliyin artırılması və seçki orqanlarının fəaliyyətinə ictimaiyyət tərəfindən inamın artırılması məqsədilə maraqlı tərəflərin iştirakı bütün səviyyələrdə seçki komissiyalarının tərkibinin nəzərdən keçirilməli və Seçki Məcəlləsinə müvafiq dəyişikliklər edilməlidir.
 4. Prosesin hər bir mərhələsi üzrə dəqiq vəzifə bölgüsünü göstərmək şərti ilə MSK seçici siyahılarının dəqiqləşdirilməsi və yenilənməsi ilə əlaqədar prosesi əhatə edən bütün prosedur və fəaliyyətlər üzrə təfərrüatlı təlimatlar hazırlamalıdır. Seçki günü qeydiyyatda düşmə qüvvədə qalarsa, əlavə seçici siyahılarına daxil edilən şəxslər haqqında məlumat sistemə şəkildə toplanmalı və daimi seçici siyahısına daxil edilməlidir.
 5. Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının hədə-qorxudan və cəzalandırmaq qorxusundan azad mühitdə keçirilməsini təmin etmək üçün rəsmi orqanların əlavə tədbirlər həyata keçirməlidirlər. Rəsmi orqanlar və siyasi partiyalar dövlət qulluqçularını, kampaniya fəalları və digərlərini vəzifədə olan şəxslərin lehinə keçirilən tədbirlərdə iştiraka məcbur etməkdən və müxalifətin keçirdiyi kampaniya tədbirlərini pozmaqdan çəkinməlidirlər.
 6. Şikayətçiyə təzminat ödəmək və yaxud müttəhimə cəzalandırmaq deyil, əvəzində zərər dəymiş nüfuzun bərpasını təmin edən mülki sanksiyaların tətbiq edilməsi üçün difamasiyanın cinayət məəcəlləsindən çıxarılması fikri nəzərdən keçirilməlidir. Tətbiq olunan sanksiyalar törədilən zərəre tam dəqiqliklə mütənasib olmalı və qanun qeyri-maddi vasitələrdən istifadənin prioritet yanaşma olduğunu təyin etməlidir.
 7. Seçki Məcəlləsi seçicilərin mətbuat (KİV) vasitəsilə siyasi səhnədə olan alternativlər haqqında ətraflı və geniş məlumat almaq hüququnu təmin etməlidir. İctimai maraqlara xidmət edən mətbuat və özəl yayım şirkətləri seçkiqabağı təşviqat kampaniyasını gündəlik xəbərlər və digər proqramlarında ədalətli, balanslaşdırılmış və qərəzsiz şəkildə işıqlandırməğa qanunla məcbur edilməlidirlər. Kampaniyanın işıqlandırılması zamanı KİV-lərin bu meyarlara əməl etməsinə nəzarəti media monitorinq sahəsində səriştəli və müstəqil qurum həyata keçirilməlidir.
 8. Şikayətçilərin bütün dəlilləri məhkəmələr tərəfindən dinləmələr zamanı nəzərdən keçirilməli və qərarlarında öz əksini tapmalıdır. Qanunun tələbinə əsasən, məhkəmə öz qərarlarının tam qanuni əsaslarla qəbul olunması izah etmək məqsədilə tərəflərin dinləmələr zamanı səsləndirdiyi arqumentləri qərarlara daxil etməlidir. Şikayətçinin əlavə dəlillər təqdim etməklə əlaqədar verdiyi vəsatətlərin təmin edilməməsi qanunun müvafiq müddəalarına istinad etməklə əsaslandırılmalıdır və mürəciətlər olduğu təqdirdə, MSK-nın yol verdiyi prosedur çatışmamazlıqları da araşdırılmalıdır.
 9. Topa bülletenlərin qutulara atılması və protokollarının dəyişdirilməsi kimi ciddi pozuntuların qarşısını almaqla seçki prosesinin tamlığını yaxşılaşdırmaq istiqamətində siyasi iradə nümayiş olunmalıdır. Dövlət qurumları şübhəli halların hər birini ciddi şəkildə araşdırmalı və qanunu pozmaqda təqsirli bilinən şəxsləri mühakimə etməlidirlər.

B. DİGƏR TÖVSIYYƏLƏR

Hüquqi çərçivə

10. Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının anlayışı və seçki orqanları tərəfindən onun təsviri siyasi aktorların rəsmi kampaniya dövründən kənar siyasi fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanını məhdudlaşdırmamalı və yaxud mətbuat tərəfindən sırası siyasi proseslərin işıqlandırılmasına məhdudiyyət qoymamalıdır.

Seçki administrasiyası

11. Seçki administrasiyası bütün üzvlərin fəaliyyəti üçün tələb olunan məlumat və materialların iclaslardan əvvəl qanunla tələb olunan vaxt çərçivəsində almasını təmin etməlidir ki, onlar gündəlikdə müzakirəyə çıxarılan və qərar veriləcək məsələlərlə tanış ola bilsinlər.

Seçici qeydiyyatı

12. Əlavə olunmuş və siyahıdan çıxarılmış seçicilərin dəqiq sayını göstərməklə bərabər, MSK seçicilərin qeydiyyatı sahəsində şəffaflığı artırmaq məqsədilə seçici siyahılarının dəqiqləşdirilməsi və yenilənməsi prosesinin nəticəsi olaraq ilkin və yekun rəqəmləri əks etdirən təfərrüatlı məlumatları dərc etməlidir.

İddialı şəxslərin və namizədlərin qeydiyyatı

13. Beynəlxalq standartlara zidd olması və əsassız məhdudiyyət hesab oluna bilməsi səbəbindən iddialı şəxslər və namizədlər üçün təhsil və daimi yaşayışla əlaqədar tələblərin ləğv olunması tövsiyə olunur.
14. Sənədlərin yoxlanılması qaydaları və prosedurlarının şəffaflığının artırılması ilə, yoxlama prosesinə iddialı şəxsləri və onların nümayəndələrini dəvət etməklə, yoxlamanın nəticələri və mümkün ola bilən çatışmazlıqlar haqda iddialı şəxslərə əqlabatan müddət ərzində məlumat verməklə, və həmin çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün müvafiq imkan təmin etməklə iddialı şəxslərin namizədliliyinin irəli sürülməsi və qeydiyyata alınması üzrə qanunvericiliyin mövcud müddələrinin tətbiqi təkmilləşdirilməlidir. İddialı şəxslərin namizədliliyinin qeydə alınmaması üzrə qərarlar geniş şəkildə əsaslandırılmış və tutarlı olmalıdırlar. Kiçik texniki səhvlər və qeyri-dəqiqliklər vətəndaşların seçilmək kimi fundamental hüquqlarını məhdudlaşdırmaq üçün əsas kimi çıxış etməməlidir.

Seçki kampaniyası

15. ATƏT/DTİHB-nun əvvəlki tövsiyələrinə uyğun olaraq seçkiqabağı kampaniya mühitinin daha da açıq olmasını təmin etmək məqsədilə icra strukturları kampaniyanın keçirilməsi üçün rəsmi yerlərin ayrılmasına tətbiq etdikləri məhdudlaşdırıcı yanaşmanı yenidən nəzərdən keçirməlidirlər. İctimai yığıncaqların keçirilməsi barədə xəbərdarlıq və müraciət məsələləri üzrə Seçki Məcəlləsi ilə sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında qanun arasında olan ziddiyyətlər aradan qaldırılmalı və toplantının keçirilməsi ilə əlaqədar namizədlərdən icra strukturlarını yalnız xəbərdar etmək tələb olunmalıdır.

Kampaniyanın maliyyələşdirilməsi

16. Şəffaflığın və hesabatlılığın artırılması məqsədilə seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının maliyyə hesabatları təqdim olunduğu andan etibarən dərc olunmalıdır. Kampaniyanın maliyyə hesabatları ədalətli və obyektiv meyarlar əsasında müstəqil və peşəkar qurum tərəfindən audit olunmalıdır. Bundan əlavə, namizədlər arasında bərabər imkanların yaradılması məqsədilə kampaniyaların ictimai maliyyələşdirilməsi üsulunun yenidən bərpasını nəzərdən keçirməyə ehtiyac vardır.

Şikayət və müraciətlər

17. Əvvəl tövsiyə olunan kimi şikayətlər üzrə ekspert qruplarının tərkibinin yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə bərabər, şikayətlərin bir neçə ekspertdən ibarət qrup tərəfindən baxılmasını təmin etmək üçün müvafiq prosedurlara əlavələr edilməlidir. Şikayətçilər ekspert qrupu tərəfindən araşdırılma prosesinə dəvət olunmalıdırlar ki, öz şikayətləri təqdim və qrup tərəfindən dəlillərin müzakirəsində iştirak edə bilsinlər. Ekspert qrupu tərəfindən keçirilən araşdırılma prosesi müşahidəçilər üçün açıq keçirilməlidir.

Yerli və beynəlxalq müşahidəçilər

18. Rəsmi orqanlar istənilən yerli müşahidəçi qruplarının qarşısında lüzumsuz məhdudiyyət qoymadan onların qeydiyyatdan keçməsinə və təşkilatlanmaq və toplaşmaq azadlıqlarına maneə yaratmadan öz fəaliyyətlərini icra etməsinə təmin etməlidir.

Seçki günü

19. Yerli və beynəlxalq müşahidəçilər tərəfindən seçki prosesinin bütün mərhələlərinin azad və maneəsiz müşahidə etməsinə və xüsusilə səsvermə, səslərin sayılması və nəticələrin protokollaşdırılması prosesində onların seçki məntəqəsinin daxilində azad və maneəsiz hərəkətini təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Seçkidən sonra baş verən proseslər

20. Nəticələrin Konstitusiya Məhkəməsinə göndərilməsindən əvvəl şikayət vermək müddətinin başa çatmasını təmin etmək məqsədilə Seçki Məcəlləsinə əlavələr edilməlidir və Konstitusiya Məhkəməsi şikayətlər üzrə müddətlər başa çatmadan və bütün şikayətlər üzrə qərarlar verilmədən nəticələri təsdiq etməməlidir.

ƏLAVƏ: YEKUN NƏTİCƏLƏR

MSK-nın yekun protokolundakı bəndlər	Sayı
Seçicilərin ümumi sayı	5,214,787
Seçici siyahılarında olan seçicilərin sayı	5,145,592
Əlavə seçici siyahılarında olan seçicilərin sayı	69,195
Qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi almış seçicilərin sayı	33,8511
Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən dairə seçki komissiyalarına verilmiş seçki bülletenlərinin sayı	5,149,255
Seçki bülleteni almış seçicilərin sayı	3,735,374
İstifadə edilmədən ləğv olunmuş bülletenlərin sayı	1,409,949
1) Məntəqə seçki komissiyaları tərəfindən	1,363,786
2) Dairə seçki komissiyaları tərəfindən	46,163
Korlanmış seçki bülletenlərinin sayı	3,932
Seçki qutularında olan seçki bülletenlərinin sayı	3,734,592
Etibarsız hesab edilmiş səsələrin sayı	36,622
<i>Etibarsız hesab edilmiş səsələrin faizi (seçki qutusunda olan seçki bülletenlərinin sayına nisbətən)</i>	<i>1.93%</i>
Etibarlı hesab edilmiş səsələrin sayı	3,697,970
<i>Seçicilərin fəallığı (seçicilərin ümumi sayına nisbətən faizlə)</i>	<i>71.63 %</i>

Namizədin adı və soyadı	Lehinə verilmiş səsələrin sayı	Faizlə
İlham Əliyev	3,126,113	84.54 %
Cəmil Həsənlı	204,642	5.53 %
Iqbal Ağa-Zadə	88,723	2.40 %
Qüdrət Həsənquliyev	73,702	1.99 %
Zahid Oruc	53,839	1.46 %
İlyas İsmayılov	39,722	1.07 %
Araz Əlizadə	32,069	0.87 %
Fərəc Quliyev	31,926	0.86 %
Hafiz Hacıyev	24,461	0.66 %
Sərdar Məmmədov	22,773	0.62 %

Mənbə: 9 oktyabr Prezident Seçkilərinin yekununa dair MSK-nın Protokolu.⁶²

ATƏT/DTİHB haqqında

Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (ATƏT/DTİHB) “insan hüquqları və fundamental azadlıqlara tam şəkildə riayət olunmasının təmin edilməsi, qanunun aliliyinə əməl olunması, demokratiya prinsiplərinin təşviq olunması və (...) demokratik təsisatların yaradılması, möhkəmləndirilməsi və mühafizəsi, həmçinin cəmiyyət arasında dözümlülüyün (tolerantlığın) təşviq edilməsində” ATƏT-in üzv dövlətlərinə yardım edən əsas təsisatıdır (1992-ci il Helsinki Sammitinin sənədi). O, ATƏT-in insan ölçüsü adlanır.

Varşava (Polşa) səhərində yerləşən ATƏT/DTİHB 1990-cı il Paris Sammitində Azad Seçkilər Bürosu (və ya Ofisi) kimi təsis edilmiş və 1991-ci ilin may ayında fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Bir il sonra, Büronun mandatı genişlənərək insan hüquqları və demokratizasiya sahəsini də əhatə etmiş və bununla da adı dəyişdirilmişdir. Bu gün büroda 130-dan artıq işçi çalışır.

ATƏT/DTİHB Avropada **seçki müşahidəçiliyi** sahəsində aparıcı orqandır. Hər il, təsisat ATƏT regionundakı seçkilərin ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərə, demokratik seçkilərin keçirilməsi üzrə digər beynəlxalq standartlara və milli qanunvericiliyə uyğun keçirilib- keçirilmədiyini qiymətləndirmək üçün minlərlə müşahidəçinin ezam edilməsi işini əlaqələndirir və təşkil edir. Onun təkrarsız metodologiyası bütövlükdə seçki prosesinin dərin görüntüsünü təmin edir. Yardım layihələri vasitəsilə ATƏT/DTİHB üzv dövlətlərə seçki bazasını gücləndirməkdə yardım edir.

Büronun **demokratizasiya** fəaliyyətlərinə qanunun aliliyi, qanunvericiliyə dəstək, demokratik idarəçilik, miqrasiya və hərəkət azadlığı, və gender bərabərliyi daxildir. ATƏT/DTİHB hər il demokratik strukturların inkişaf etdirilməsi məqsədilə bir çox məqsədli yardım proqramları həyata keçirir.

ATƏT/DTİHB, həmçinin üzv dövlətlərin ATƏT-in insan ölçülərinə dair öhdəliklərinə uyğun olaraq **insan hüquqları** və fundamental azadlıqları təşviq etməsi və qoruması öhdəliklərini yerinə yetirməsinə yardım edir. Buna terrorçuluğa qarşı mübarizədə insan hüquqları kimi tematik sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlığın təmin edilməsi, imkanların genişləndirilməsi və biliklərin verilməsi məqsədilə müxtəlif tərəfdaşlarla birgə işləməklə, insan alverinin qurbanlarının hüquqlarının qorunmasını gücləndirməklə, insan hüquqları ilə bağlı tədris və təlimləri artırmaqla, insan hüquqları ilə bağlı monitorinqlərin keçirilməsi və hesabatların hazırlanması və qadın hüquqları və təhlükəsizliyinin qorunmasını gücləndirməklə nail olunur.

Dözümlülük və **ayrı-seçkiliyə** yol verilməməsi sahəsində ATƏT/DTİHB üzv dövlətlərin nifrətdən irəli gələn cinayətlər və irqçilik, ksenofobiya, antisemitizm və dözümsüzlüyün digər formalarına qarşı cavab tədbirlərini möhkəmləndirməsinə yardım edir. ATƏT/DTİHB-nun dözümlülük və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi ilə əlaqədar fəaliyyətləri aşağıdakı sahələrə yönəlmişdir: qanunvericilik, qanunun icrası ilə bağlı təlimlər; nifrətdən irəli gələn cinayətlər və hadisələrə dair monitorinq, hesabatların təqdimatı və onlara qarşı görülən tədbirlərin davam etdirilməsi; həmçinin dözümlülük, hörmət və qarşılıqlı anlaşmanın təşviq edilməsi üzrə maarifləndirici tədbirlər.

ATƏT/DTİHB üzv dövlətlərə onların **Roma** və **Sinti** qruplarına dair siyasətləri ilə bağlı məsləhətlər verir. Bu Roma və Sinti icmaları arasında imkanların genişləndirilməsi və şəbəkələrin yaradılmasını təşviq edir və Roma və Sinti nümayəndələrini siyasi qərarları qəbul edən orqanlarda iştiraka təşviq edir.

DTİHB-nun bütün fəaliyyətləri ATƏT-in üzv dövlətləri, ATƏT-in təsisatları, yerli ofisləri və həmçinin digər beynəlxalq təşkilatlar ilə yaxından əlaqələndirmə və əməkdaşlıq əsasında həyata keçirilir.

Daha ətraflı məlumat üçün DTİHB-nun İnternet sahifəsinə daxil ola bilərsiniz (www.osce.org/odihp)